

บทที่ ๒

ภูมิหลังเรื่องมหาชาติ

ประวัติความเป็นมาของมหาชาติ

“เวสสันดรชาดก” เป็นวรรณคดีบาลีซึ่งมีเนื้อเรื่องปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ๒ แห่ง คือ ปรากฏเป็นเรื่องที่ ๙ ในคัมภีร์จริยาปิฎก เรียกว่า “เวสสันดรจริยา” และปรากฏเป็นเรื่องที่ ๑๐ ในคัมภีร์ชาดก เรียกว่า “เวสสันดรชาดก” นับเป็นชาดกเรื่องที่ ๑๐ ในมหานิบาตชาดกที่นิยมเรียกกันว่า “ทศชาติ” แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทฉันทภาษาบาลี ได้แก่ ฉันทปัฐยาวัตตฉันท์ จำนวน ๑,๐๐๐ คอถา จึงนิยมเรียกกันว่า “คาถาพัน”

เรื่องพระเวสสันดรชาดกนี้จัดเป็นชาดกเรื่องใหญ่ที่สุด กล่าวถึง พระชาติสุดท้ายของพระพุทธเจ้าที่เสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดรและได้บำเพ็ญทานบารมีอันยิ่งใหญ่ ถือว่าเป็นการบำเพ็ญบารมีครบทั้ง ๑๐ ประการ หรือที่เรียกว่า “ทศบารมี” ซึ่งทานบารมีที่ทรงบำเพ็ญในขณะเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดรนี้คือ ทรงบริจาคบุตรและภรรยาเป็นทาน นับเป็นบารมีสูงสุด อันแสดงให้เห็นถึงการเสียสละอันยากเกินที่บุคคลผู้ใดจะกระทำได้

เรื่อง “เวสสันดรชาดก” นี้ได้แพร่หลายเข้ามาในประเทศไทยพร้อมกับพระพุทธศาสนา แต่มีหลักฐานปรากฏชัดเจนเมื่อปี พ.ศ. ๑๔๔๔ ในหนังสือไตรภูมิพระร่วง (๒๕๑๔, หน้า ๒๓๗) พระราชนิพนธ์ของพระมหากษัตริย์ไทย สมัยกรุงสุโขทัย มีข้อความที่กล่าวถึงอานิสงส์ที่พระพุทธเจ้าได้รับจากการบริจาคทานครั้งเมื่อเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร ความว่า “ครั้งเมื่อพระพุทธเจ้าเรานี้สร้างสมภารเป็นพระญาเวสสันดร อันอวยทานช้างเผือกตัวชื่อปัจฉิมนาคเณทร์ แก่พราหมณ์ทั้งหลาย อันมาแต่เมืองกลิงคราฐด้วยใจสัทธาด้วยบุญสมภารบารมีดั่งนั้น ตูจึงได้มาเป็นพระรัสมิ์อันขาว”

พุทธศาสนิกชนชาวไทยจึงรู้จักเรื่องเวสสันดรชาดกมาแต่ครั้งสุโขทัยหรือก่อนหน้านั้นแล้ว และชาดกเรื่องนี้ได้เข้ามามีอิทธิพลต่อความเชื่อและความศรัทธาของพุทธศาสนิกชนชาวไทยเป็นอย่างมาก ทั้งนี้เพราะเชื่อในอานิสงส์ที่จะได้รับภายหลังจากการฟังเทศน์ ดังที่สมเด็จพระยาตำราธิราชอุปการาทรงกล่าวถึงความนิยมของพุทธศาสนิกชนชาวไทยที่มีต่อเรื่องเวสสันดรชาดก ไว้ในตำนานเทศน์มหาชาติ (๒๕๑๔, หน้า ๓ อ้างถึงใน สุวณีย์ ขวณสิน, ๒๕๑๔, หน้า ๔๓ - ๔๔) ว่า

...พุทธศาสนิกชนในสยามประเทศนี้ ตลอดจนประเทศที่ใกล้เคียง นับถือกัน
มาแต่โบราณว่า เรื่องมหาเวสสันดรชาดก สำคัญกว่าชาดกเรื่องอื่น ๆ ด้วยปรากฏ
บารมีของพระโพธิสัตว์บริบูรณ์ในเรื่องมหาเวสสันดรชาดกทั้งสิบอย่าง จึงเรียกกันว่า
“มหาชาติ” แลถือว่าถ้าผู้ใดได้ฟังเทศนามหาชาติแล้ว ก็ได้ผลานิสงส์มาก...น้ำที่ตั้ง
ไว้ในมณฑลพิธี ก็เป็นน้ำมนต์ อาจบำบัดเสนียดจัญไรได้ ประเพณีอันนี้เห็นจะมีมา
ในเมืองสุโขทัยตั้งแต่ครั้งสมเด็จพระร่วงครองพระนครสุโขทัยเป็นปฐม แล้วมีต่อติด
มาจนตราប់เท่าทุกวันนี้...

นอกจากพุทธศาสนิกชนชาวไทยจะนิยมฟังการเทศน์เรื่องเวสสันดร เพราะเชื่อใน
อานิสงส์ที่จะได้รับจากการฟังเทศน์มหาชาติครบทั้ง ๑๓ กัณฑ์แล้ว คนไทยยังนิยมเรียกเวสสันดร
ชาดกอีกชื่อหนึ่งว่า “มหาชาติ” ซึ่งนายธนิต อยู่โพธิ์ ได้แสดงความเห็นไว้ในหนังสือตำนานเทศน์
มหาชาติ (๒๕๒๔, หน้า ๓) ว่า การเรียกเรื่องเวสสันดรชาดกว่า “มหาชาติ” มีมาแต่ครั้งสุโขทัย
และไม่ปรากฏว่าชาติใดจะนิยมเรียกเช่นนี้อีก เมื่อแปลความหมายตรง หมายถึง ชาติที่ยิ่งใหญ่
หรือชาติที่สำคัญ

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์โบราณคดีของไทย มีการกล่าวถึง “พระมหาชาติ”
ครั้งแรกในศิลาจารึกสุโขทัยหลักที่ ๓ คือ จารึกนครชุม ซึ่งจารึกในราว พ.ศ. ๑๙๐๐ สมัยของ
พระธรรมราชาที่ ๑ จารึกไว้ว่า “...อันหนึ่งโสดนับแต่ปีสถาปนา พระมหาธาตุนี้ไปเมื่อหน้าได้
เก้าสิบเก้าปีถึงในปีกุน อันว่าพระไตรปิฎกนี้จักหายแล หากคนจักรู้แท้แลมิได้เลย ยังมีคนรู้คั่น
สเล็กสน้อยไซ้ ธรรมเทศนาอันเป็นต้นว่าพระมหาชาติ หากคนสวดแลมิได้เลย ธรรมชาดกอันอื่น
ไซ้ มีต้นหาปลายมิได้ มีปลายหาต้นมิได้เลย...”

นอกจากนี้แล้ว ยังมีศิลาจารึกหลักอื่น ๆ กล่าวถึงพระเวสสันดรชาดกและพระ
มหาชาติไว้อีกมากมาย เช่น สมัยพระธรรมราชาที่ ๑ ในศิลาจารึกหลักที่ ๑๔ จารึกวัดเขมา
(ราว พ.ศ. ๒๐๗๙) เป็นเรื่องเจ้าเทพจุอุปสมบท กล่าวว่า “ผืนหนึ่งคำหกบาท อำแดงกอนชื่อไว้
รองพระธรรมคัมภีร์ สมุดลายปักผืนหนึ่ง คำด่าลึงหนึ่ง อำแดงหอมชื่อไว้รองพระมหาเวสสันดร ”
ส่วนศิลาจารึกหลักที่ ๙๐ เป็นจารึกที่ฐานพระพุทธรูปนั่ง (ประมาณ พ.ศ. ๑๙๐๐) กล่าวถึง
เวสสันดรว่า “ชีผ้าขาวเวสสันดรนี้...” และศิลาจารึกหลักที่ ๙๕ ที่นิยมเรียกกันว่าศิลาจารึก
วัดหินตั้ง พบที่ตำบลเมืองเก่า จังหวัดสุโขทัย กล่าวว่า “กลอยสดับพระมหาชาติแล้วผู้เป็นผัว
จึงจักตายจาก” อีกหลักศิลาจารึกหนึ่งคือ ศิลาจารึกหลักที่ ๙๗ จารึกวัดพระบรมธาตุชัยนาท
(พ.ศ. ๒๒๖๒) เล่าถึงการบูรณะและฉลองพระบรมธาตุชัยนาทมีว่า “มีแจ้งสังคายนาวันหนึ่ง
มีพระไตรปิฎกวันหนึ่ง มีพระมหาชาติวันหนึ่ง และตบแต่งเครื่องสักการะบูชา...”

จะเห็นได้ว่าพระมหาเวสสันดรชาดกหรือมหาชาติ เป็นที่แพร่หลายอย่างมากและเป็นที่นิยมในหมู่ชนชาวไทยมาช้านาน กวีหลายท่านได้นำไปแต่ง จนเกิดเป็นวรรณกรรมหลากหลายสำนวน ดังต่อไปนี้

๑. มหาชาติคำหลวง

เรื่องมหาชาติที่แพร่หลายอยู่ในหมู่คนไทย มีการแปลและถ่ายเนื้อเรื่องมาเป็นภาษาไทยตั้งแต่ครั้งสุโขทัย แต่ไม่พบหลักฐานแน่ชัด ดังคำสันนิษฐานของสมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ที่ปรากฏในหนังสือภาพยัมมหาชาติ (๒๕๐๗, หน้า ๘๖) ว่า "หนังสือเวสสันดรชาดกคงจะได้แปลออกเป็นภาษาไทย แต่ครั้งกรุงสุโขทัยยังเป็นราชอาณาจักรสยามประเทศ แต่เห็นจะไม่ได้แต่งเป็นกลอน และจะไม่ยาวนัก จึงมิได้มีคำแปลครั้งนั้นเหลืออยู่ให้พบเลย"

ดังนั้น หนังสือมหาชาติฉบับแปลเป็นภาษาไทยที่เก่าแก่ที่สุดที่มีอยู่ในเวลานี้จึงได้แก่ “มหาชาติคำหลวง” แต่งขึ้นในสมัยอยุธยา รัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ โดยทรงรับสั่งให้ประชุมพระสงฆ์และเหล่านักปราชญ์ราชบัณฑิตแต่งขึ้น เมื่อจุลศักราช ๘๔๔ (พ.ศ. ๒๐๒๕) ดังปรากฏหลักฐานในพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐว่า “ศักราช ๘๔๔ ขานศก ท่านให้เหล่านักปราชญ์สงฆ์ ๑๕ วัน หลวงพระศรีรัตนมหาธาตุ แล้วจึงพระราชนิพนธ์ มหาชาติคำหลวงจบบริบูรณ์” และในตอนท้ายของหนังสือ “นันทโพนนสูตรคำหลวง” พระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ เขียนไว้ว่า “เมื่อแรกแต่งพระมหาชาติคำหลวงนั้นจุลศักราชได้ ๘๔๔ ศก”

ขณะที่สมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพได้อธิบายลักษณะการแต่ง
มหาชาติคำหลวงไว้ในหนังสือภาพยัมมหาชาติ (๒๕๐๗, หน้า ๘๖ - ๘๗) ความว่า “ลักษณะ
หนังสือมหาชาติคำหลวงที่แต่งครั้งแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถนั้น เอาตัวคาถาภาษา
มคธตั้งบาท ๑ แล้วแปลเป็นภาษาไทยวรรค ๑ สลับกัน ภาษาไทยแต่งให้มีสัมผัสเป็นกลอนร้อย
ด้วยหนังสือยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ ไม่ใช่เป็นหนังสือสำหรับพระเทศน์ เป็นหนังสือสำหรับ
สัปบุรุษอ่านสุก้นพัง เวลาไปประชุมกันทำบุญให้ทานในงานนักขัตฤกษ์” มหาชาติคำหลวง จึง
นับเป็นคำหลวงเล่มแรกของไทยที่มีการแปลแต่ง กล่าวคือ ตั้งคาถาบาลีแล้วแปลวรรคต่อวรรค
แต่งด้วยคำประพันธ์ชนิดต่าง ๆ ทั้งโคลง ร่าย ฉันท์ และกาพย์

แต่เนื่องจากเกิดสงครามอยู่บ่อยครั้งในสมัยกรุงศรีอยุธยาและสมัยกรุงธนบุรี ต้นฉบับเดิมของมหาชาติคำหลวงจึงสูญหายไป ๒ กัณฑ์ คือ หิมพานต์ ทานกัณฑ์ จุลพน มัทรี ลักกบรรพ และฉกษัตริย์ จนกระทั่งในสมัยรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยโปรดให้ประสมนักปราชญ์ราชบัณฑิตแต่งกัณฑ์ที่หายไปขึ้นมาใหม่ เมื่อปีจอ จุลศักราช

๑๑๗๖ (พ.ศ. ๒๓๕๘) ตามที่หนังสือสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง (๒๕๔๒, หน้า ๔๘๒๑) ได้กล่าวถึงนามผู้แต่งในตอนท้ายกณฑ์ไว้ ๒ คน คือ พระรัตนมณีแห่งวัดราชสิทธิาราม แต่งกณฑ์ทานกณฑ์ และขุนมหาสิทธิโวหารปลัดกรมอาลักษณ์แต่งกณฑ์จุลพน

สำหรับการสวดมหาชาติคำหลวงนั้น จะจัดขึ้นที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งสมเด็จพระบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพได้กล่าวถึงการแต่งมหาชาติคำหลวงและประเพณีการสวดมหาชาติคำหลวงไว้ในหนังสือกาพย์มหาชาติ (๒๕๐๗, หน้า ๘๗) ความว่า

...หนังสือ (มหาชาติคำหลวง) ยังปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ ไม่ใช่เป็นหนังสือ

สำหรับพระเทศน์ เป็นหนังสือสำหรับสัปบุรุษอ่านสู่กันฟัง เวลาไปประชุมกัน ทำบุญให้ทานในงานนักขัตฤกษ์ เพื่อให้เข้าใจความของคาถาพัน ประเพณีอันนี้ยังมีอยู่จนปัจจุบันนี้ เวล่านักขัตฤกษ์เข้าพระวัสสา ยังเป็นหน้าที่ขุนทินบรรณาการ ขุนธำรงกำนัน กับผู้ช่วยอีก ๒ คน ขึ้นนั่งเตี้ยสวดหนังสือมหาชาติคำหลวงที่ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามโดยทำนองอย่างเก่า ถึงที่มีเด็กนักเรียนนั่งสวดหนังสือเรื่องต่าง ๆ ตามทำนองซึ่งเรียกว่า สวดโถ้เอื้อวิหารราย ตามศาลารายในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ก็สืบเนื่องมาแต่ประเพณีเก่าโดยนัยอันเดียวกัน...

ตามความที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพเขียนไว้ข้างต้นนั้น เป็นเหตุการณ์ในสมัยรัชกาลที่ ๕ ซึ่งเป็นสมัยที่พิมพ์หนังสือกาพย์มหาชาติครั้งแรก ภายหลังเมื่อได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ ต่อเนื่องมาจนสมัยสงครามโลกครั้งที่ ๒ ขาดการเอาใจใส่ในเรื่องนี้ไปชั่วระยะหนึ่ง จนกระทั่งปัจจุบันการจัดประเพณีสวดมหาชาติคำหลวงนั้น เป็นหน้าที่ของกรมการศาสนา ที่จะต้องฝึกหัดและฝึกซ้อมเจ้าหน้าที่เพื่อให้สวดมหาชาติได้ โดยนักสวดนั้นเป็นฆราวาส ๔ คน แต่งตัวนุ่งผ้าขาวโจงกระเบน ใส่เสื้อคอตั้ง ถูงเท้าขาว ซึ่งเรียกว่าราชบัณฑิต ทำนองการสวดนั้นเหลือเพียงกณฑ์เดียวคือ กัณฑ์มหาพน (สุชาติ ละออง, สัมภาษณ์ อ่างถึงใน เอกพงศ์ ประสงค์เงิน, ๒๕๓๗, หน้า ๕๐) จัดให้มี ๙ วันด้วยกัน กล่าวคือ ในช่วงวันเข้าพรรษา คือ วันขึ้น ๑๔ ค่ำ, วันขึ้น ๑๕ ค่ำ และวันแรม ๑ ค่ำ ช่วงกลางพรรษา คือ วันขึ้น ๑๔ ค่ำ, วันขึ้น ๑๕ ค่ำ และวันแรม ๑ ค่ำ และในช่วงออกพรรษา คือ วันขึ้น ๑๔ ค่ำ, วันขึ้น ๑๕ ค่ำ และวันแรม ๑ ค่ำ

จากการที่มหาชาติคำหลวงไม่ได้มุ่งแต่งขึ้นเพื่อใช้สำหรับพระเทศน์ ประกอบกับมีคำศัพท์ที่ยากแก่การเข้าใจของคนทั่วไปนี้เอง ทำให้ในสมัยต่อ ๆ มาเกิดมหาชาติอีกหลากหลายสำนวน เพื่อใช้สำหรับพระเทศน์โดยเฉพาะ

พุทธศาสนิกชนที่เชื่อว่า หากได้ฟังมหาชาติครบทั้ง ๑๓ กัณฑ์ภายในหนึ่งวัน จะทำให้เกิดใน
ยุคพระศรีอารยและได้อานิสงส์สูง ฉะนั้นจะเห็นได้ว่าความมุ่งหมายสำคัญในการแต่งมหาชาติ
จำนวนต่าง ๆ นั้นมีอยู่ ๓ ประการ คือ ๑. เพื่อให้เข้าใจความชัดเจน ๒. เพื่อให้เทศน์คาถาพัน
ได้ครบถ้วน และ ๓. เพื่อให้เทศน์ได้จบทั้ง ๑๓ กัณฑ์ภายในวันเดียว

ความแพร่หลายของมหาชาติในรูปแบบกลอนเทศน์มีอยู่อย่างมากมาย แต่ละกัณฑ์
มีอยู่อีกหลายสำนวน ซึ่งยังระบุไม่ได้ว่ามหาชาติฉบับภาคกลอนนั้นมียี่สิบสำนวน กระนั้นก็ตามแต่
กรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา ได้ลองตรวจดูมหาชาติจำนวนต่าง ๆ ในหอสมุดวชิรญาณ (หอสมุดแห่ง
ชาติ) เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๙ พบว่าแต่ละกัณฑ์มีหลายสำนวน (อ้างถึงใน หนังสือกาพย์มหาชาติ,
๒๕๐๗, หน้า ๙๑ - ๙๒) ดังนี้

...โดยหนังสือที่มีอยู่ในหอพระสมุดวชิรญาณ ซึ่งพระราชวรพงศ์เธอกรมหมื่น
กวีพจน์สุปรีชา ได้เคยตรวจสอบดูที่สำนวนต่าง ๆ กัน ปรากฏว่ามีอยู่มากมาย ดังนี้
กัณฑ์ทศพรมี ๘ สำนวน, กัณฑ์หิมพานต์มี ๑๐ สำนวน, กัณฑ์ทศกัณฑ์มี ๗ สำนวน,
กัณฑ์วนปเวศน์มี ๑๓ สำนวน, กัณฑ์ชูชกมี ๑๔ สำนวน, กัณฑ์จุลพนมี ๑๖ สำนวน,
กัณฑ์มหาพนมี ๘ สำนวน, กัณฑ์กุมารมี ๖ สำนวน, กัณฑ์มัทรีมี ๑๑ สำนวน, กัณฑ์
ลักกัณฐะมี ๙ สำนวน, กัณฑ์มหาราชมี ๗ สำนวน, กัณฑ์ฉกษัตริย์มี ๕ สำนวน และ
กัณฑ์นครกัณฑ์มี ๗ สำนวน แต่สำนวนมีทั้งเก่าและใหม่...

สรุปได้ว่า นับแต่สมัยกรุงเก่าจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา มหาชาติ
กลอนเทศน์เกิดขึ้นหลายสำนวน และมีผู้แต่งหลายท่านแตกต่างกัน วัดใดหรือสำนักใดจะแต่งขึ้น
เพื่อใช้เทศน์ในสำนักตนก็ทำได้ ไม่ได้ร่วมกันแต่งเหมือนมหาชาติคำหลวงและกาพย์มหาชาติ
ดังปรากฏสำนักที่มีชื่อเสียงอยู่หลายแห่ง และรายละเอียดของแต่ละสำนวนไม่ซ้ำกัน
การที่มหาชาติหรือมหาเวสสันดรกลอนเทศน์มีอยู่หลายสำนวนนี้เอง ในปี
พ.ศ. ๒๔๔๕ หลวงวิสุทธิสารคดี (ม.ร.ว. เปีย มาลากุล) ซึ่งเป็นอธิบดีกระทรวงศึกษาธิการ
ในขณะนั้น มีความประสงค์ที่จะพิมพ์พระมหาเวสสันดรชาดกเป็นหนังสือเรียนวรรณคดีไทย
จึงได้รวบรวมและให้ผู้ทรงคุณวุฒิคัดเลือกสำนวนที่ดีของแต่ละกัณฑ์มาจัดพิมพ์ เพื่อใช้เป็น
แบบเรียนมาจนถึงปัจจุบัน โดยใช้ชื่อว่า “มหาเวสสันดรชาดก” อันเป็นชื่อของชาดก แต่ด้วย
เหตุว่ามหาเวสสันดรชาดกแต่งเป็นร้อยยาว ไม่ใช่กลอนเทศน์หรือกาพย์ตามแบบที่เข้าใจกัน
ฉะนั้นบางทีจึงเรียกว่า “ร้อยยาวมหาเวสสันดรชาดก” ซึ่งมีที่มาจากสำนักต่าง ๆ ดังนี้

กัณฑ์ที่ ๑ กัณฑ์ทศพร ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

กัณฑ์ที่ ๒ กัณฑ์หิมพานต์ ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

กัณฑ์ที่ ๓ กัณฑ์ทานกัณฑ์ ของสำนักวัดถนน

กัณฑ์ที่ ๔ กัณฑ์วนปเวสน์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร

กัณฑ์ที่ ๕ กัณฑ์ชูชก ของสำนักวัดสังฆะกระจาย

กัณฑ์ที่ ๖ กัณฑ์จุลพน พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร

กัณฑ์ที่ ๗ กัณฑ์มหาพน ของพระเทพโมฬี (กลั่น)

กัณฑ์ที่ ๘ กัณฑ์กุมาร ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน)

กัณฑ์ที่ ๙ กัณฑ์มัทรี ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน)

กัณฑ์ที่ ๑๐ กัณฑ์ลักขณบรรพ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร

กัณฑ์ที่ ๑๑ กัณฑ์มหาพรต ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

กัณฑ์ที่ ๑๒ กัณฑ์อภัยสูติ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร

กัณฑ์ที่ ๑๓ กัณฑ์นครกัณฑ์ ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

๔. มหาชาติฉบับอื่น ๆ นอกจากมหาชาติจำนวนต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้วข้างต้น

ในสมัยรัตนโกสินทร์ยังมีผู้แต่งเรื่องมหาชาติอีกมากมาย มีทั้งที่ครบ ๑๓ กัณฑ์ และที่มีเพียงบางกัณฑ์ก็มี มีทั้งที่ใช้เป็นหนังสือสำหรับเทศน์และที่แต่งไว้เพื่ออ่านเหมือนหนังสือทั่ว ๆ ไป ดังนี้

๔.๑ มหาชาติพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๔ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหญิงบุษบัน บัวผัน โปรดให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าจอมมารดาห่วงในรัชกาลที่ ๔ นิพนธ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๙ - พ.ศ. ๒๔๑๐ มีอยู่ ๕ กัณฑ์ คือ กัณฑ์วนปเวสน์ กัณฑ์จุลพน กัณฑ์มหาพน กัณฑ์ลักขณบรรพและกัณฑ์อภัยสูติ แต่งคล้ายกาพย์มหาชาติ คือ ยกภาษาบาลีดัดแปลงขึ้น ๆ แล้วขยายความเป็นภาษาไทยด้วยคำประพันธ์ประเภทร้อยยาว (สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง, ๒๕๔๒, หน้า ๔๘๒๓)

๔.๒ มหาเวสสันดรชาดกจำนวนเทศนา หรือมหาชาติฉบับหลวงหอพระสมุดวชิรญาณ เป็นฉบับที่คณะกรรมการหอพระสมุดวชิรญาณได้จัดทำขึ้นโดยคัดเลือกมหาชาติแต่ละกัณฑ์จากจำนวนต่าง ๆ ที่ได้พิมพ์ในขณะนั้น และพิมพ์ขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๒ โดยส่วนใหญ่ตรงกับฉบับของกระทรวงศึกษาธิการ มีแตกต่างกัน ๓ กัณฑ์ คือ กัณฑ์วนปเวสน์ กัณฑ์จุลพน และกัณฑ์มหาพน ซึ่งฉบับของหอพระสมุดวชิรญาณใช้ต้นฉบับของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส (สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง, ๒๕๔๒, หน้า ๔๘๒๔)

๔.๓ มัทธิคำฉันท์ สมเด็จพระปาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายว่า น่าจะเป็น
ส่วนหนึ่งของมหาชาติคำฉันท์ แต่สุภาพพรรณ ณ บางช้าง เสนอว่าน่าจะแต่งเป็นเอกเทศ
(สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง, ๒๕๔๒, หน้า ๔๘๒๔)

๔.๔ มหาชาติคำฉันท์ มี ๒ ส่วนวน ส่วนหนึ่งเป็นพระราชนิพนธ์ของ
พระราชวงศ์เธอกรมหมื่นกวีพจน์สุปรีชา และอีกส่วนหนึ่งที่พบในหอสมุดแห่งชาติ
เป็นส่วนวนของ น.อ. หลวงลำรวจิวิธสมุทร แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทฉันท์ กาพย์และร่าย
แต่งเสร็จราว พ.ศ. ๒๕๐๔ (สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง, ๒๕๔๒, หน้า ๔๘๒๔)

๔.๕ มหาชาติคำกลอน ของนายบานเย็น ลิมสวัสดิ์ เริ่มแต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๒
แต่งเสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๖ (สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง, ๒๕๔๒, หน้า ๔๘๒๔)

๔.๖ ลิลิตมหาชาติ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาบำราบปรปักษ์
ทรงแต่ง ๒ กัณฑ์ และขอแรงพระสงฆ์แต่งกัณฑ์อื่น มีฉบับอยู่ที่หอพระสมุดฯ รวม ๘ กัณฑ์
(กาพย์มหาชาติ, ๒๕๐๗, หน้า ๓)

๕. มหาชาติฉบับท้องถิ่นต่าง ๆ

เนื่องจากพุทธศาสนิกชนชาวไทย ถือกันว่าหากผู้ใดได้ฟังเทศน์มหาชาติจะได้
อานิสงส์ยิ่ง มหาชาติจึงเป็นที่รู้จักของชนชาติไทยทุกภาค นอกจากเรื่องมหาชาติของภาคกลางที่
กล่าวมาแล้วข้างต้น ตามท้องถิ่นต่าง ๆ ของไทย ทั้งภาคเหนือ ภาคอีสาน หรือภาคใต้ ต่างก็มี
มหาชาติฉบับท้องถิ่นของตนเองและไม่ได้มีแค่เพียงส่วนเดียว แต่ละท้องถิ่นจะสร้างขึ้นเพื่อ
เป็นเอกลักษณ์เฉพาะ โดยมีจุดมุ่งหมายในการแต่งเพื่อนำมาเทศน์ให้คนท้องถิ่นซึ่งเป็นชาวบ้าน
สามัญฟังกัน รายละเอียดต่าง ๆ จึงถูกปรับให้สอดคล้องกับท้องถิ่นของตน

๕.๑ มหาชาติล้านนาล้านนา เป็นเรื่องที่มีมาแต่สมัยพระเจ้าเม็งรายมหาราช
(มณี พยอมยงค์, ๒๕๑๙, หน้า ๗๐) เพราะพระองค์ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาและอุปถัมภ์
วัดวาอารามอยู่เสมอ จนถึงสมัยพระเจ้าติโลกราชและสมัยพระดิลกปนัดดาธิราช (พระเมืองแก้ว)
ได้มีพระเถระไปศึกษาในลังกาทวีปและได้กลับมาแต่งหนังสือ มีทั้งเรื่องในพระไตรปิฎก และเอา
นิทานพื้นเมืองมาแต่งเป็นภาษาบาลี ก็ปรากฏอยู่มากมาย ล้านนาจึงมีทั้งกวีและวรรณคดีอยู่
หลายเรื่อง

สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ (๒๕๔๒, หน้า ๕๐๑๑) ได้อ้างถึงการค้นคว้า
และศึกษามหาชาติของล้านนามีมากกว่า ๑๓๐ ส่วนวน เช่น ส่วนวนวิงวอนน้อย ส่วนวน
พรวัวไกวโบ ส่วนวนสามเมือง ส่วนวนเฒ่าลืมหลับ ฯลฯ และจากการศึกษาของ
รองศาสตราจารย์สมหมาย เปรมจิตต์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ พบมหาชาติ

163849

๐
๖๙๔. ๓๔/๑
๐ ๖๖๔ ๘
๗๐

ขาดมากกว่า ๓,๙๙๕ ผูก ทั้งที่สมบูรณ์และไม่สมบูรณ์ ขณะที่ประกอบ นิมมานเหมินท์ (๒๕๒๖, หน้า ๙) ได้เคยทำการศึกษาวิจัยมหาชาติล้านนาล้านนา โดยเลือกศึกษา ๕ ล้านวนที่เป็นที่นิยมเทศน์กันมาก ได้แก่ ล้านวนไม้ไผ่แจ้เขียวแดง ล้านวนอินทร์ลงเหลา ล้านวนพระยาพัน ล้านวนสร้อยสังกร และมหาเวสสันดรฉบับพิเศษชุดสร้อยรวมธรรม โดยเฉพาะมหาชาติล้านวนสร้อยสังกรนี้ วัดหลายแห่งนำไปใช้จนเป็นที่แพร่หลาย เพราะพิมพ์เป็นอักษรไทยกลาง สะดวกแก่พระสงฆ์ที่อ่านอักษรพื้นเมืองไม่ได้

๕.๒ มหาชาติล้านวนอีสาน มหาชาติภาคอีสาน นิยมแต่งเป็นภาษาอีสานมีอยู่หลายฉบับ เนื้อความคล้ายคลึงกับมหาชาติล้านนาเป็นส่วนใหญ่ พบอยู่หลายฉบับ แต่ละวัดในแต่ละจังหวัดต่างจะมีฉบับท้องถิ่นของตน เพราะเป็นวรรณกรรมที่ใช้ในพิธีกรรมบุญพระเวสส์แต่ต้นฉบับเดิมของมหาชาติอีสานน่าจะได้รับอิทธิพลมาจากมหาชาติของล้านช้าง ตามคำอธิบายในสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคอีสาน (๒๕๔๒, หน้า ๓๔๘๑) ว่าชาวอีสานส่วนใหญ่ได้รับวัฒนธรรมลุ่มแม่น้ำโขงมาแต่อดีต พิธีบุญพระเวสส์นั้น ก็มีลักษณะเช่นเดียวกับพิธีกรรมของอาณาจักรล้านช้าง การนำเรื่องมหาชาติมาเทศน์ในระยะแรกจึงคัดลอกจากล้านช้างมา ต่อมาจึงได้เพิ่มเติมเสริมแต่งเป็นฉบับท้องถิ่นของตนต่อไป

นอกจากนี้ยังมีมหาชาติโคราชอีกฉบับหนึ่ง ซึ่งนับเป็นล้านวนที่ต่างไปจากมหาชาติฉบับต่าง ๆ ของภาคอีสาน เป็นมหาชาติที่ใช้เทศน์ในเมืองนครราชสีมาและจังหวัดใกล้เคียง มีคำภาษาถิ่นปนอยู่บ้าง นิยมสัมผัสอักษรเหมือนเพลงโคราช ดำเนินเรื่องเร็ว ไม่ยืดเยื้อ และมีเนื้อเรื่องนอกบาปอยู่ทั่วไป

๕.๓ มหาชาติล้านวนภาคใต้ จากประวัติศาสตร์ทางศาสนา พุทธศาสนาได้เข้ามาตั้งอยู่ในภาคใต้ของไทย นับแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๓ - ๑๔ ซึ่งถือเป็นระยะที่พุทธศาสนารุ่งเรืองที่สุด (มณี พยอมยงค์, ๒๕๑๙, หน้า ๘๑) พระภิกษุได้เล่าเรียนคัมภีร์ในทางศาสนาเป็นอย่างดี โดยเฉพาะเรื่องพระมหาชาติคงมีมาแต่ครั้งนั้นแล้ว และก็ได้รจนาไว้ไม่แพ้ล้านวนของภาคอื่น ๆ ทั้งยังมีรูปแบบพิเศษกว่าภาคอื่นอีกด้วย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒสงขลาได้รวบรวมมาคือ พระมหาชาติกและมหาราชคำฉันท์

พระมหาชาติกหรือมหาชาติฉบับภาคใต้ แต่งด้วยกาพย์ ๓ ชนิด คือ กาพย์ยานี ๑๑ กาพย์ฉบัง ๑๖ และกาพย์สุรางคนางค์ ๒๘ รวมทั้งแทรกฉันทมาลินีอีกอย่างหนึ่งด้วย ซึ่งเป็นฉบับที่พิมพ์เผยแพร่อยู่ในปัจจุบัน เรียกกันว่า “พระมหาชาติกฉบับวัดมัชฌิมาวาส สงขลา” เป็นของเก่าที่สืบทอดมาแต่ครั้งโบราณ ส่วนมหาราชคำฉันท์ นำเฉพาะกัณฑ์มหาราชมาแต่งเป็นคำฉันท์ ใช้ฉันทวรรณพดิดูกต้องตามฉันทลักษณ์ ไม่ปรากฏชื่อผู้แต่งและระยะเวลาแต่ง

ในหนังสือสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ (๒๕๒๙, หน้า ๒๗๒๔) ได้กล่าวถึงมหาราชคำฉันท์ว่านางลาวเอมอร คูหา พบต้นฉบับบุคคลชาวเรื่องมหาราชคำฉันท์ที่จังหวัดภูเก็ต และนำมาให้ภาควิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา คัดลอกและพิมพ์ออกเผยแพร่ร่วมกับเรื่องสุทธิกรรมชาดก พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๗

นอกจากสองฉบับดังกล่าวที่ได้ต้นฉบับมาจากภาคใต้แล้ว เชื่อได้ว่ามหาชาติฉบับท้องถิ่นได้นั้น น่าจะยังมีอยู่อีกมากมาย หากแต่ยังไม่ได้มีการสำรวจและปริวรรตออกมาอย่างจริงจัง จึงทำให้สำนวนท้องถิ่นไม่ได้รับความแพร่หลายเท่าที่ควร

มหาชาติชลบุรี

วรรณกรรมท้องถิ่นชลบุรีไม่เป็นที่รู้จักแพร่หลายนัก มีนักคิดชนจำนวนน้อยที่ให้ความสนใจศึกษาเรื่องความเชื่อ นิทาน บทเพลง ฯลฯ ของท้องถิ่นจังหวัดชลบุรี โดยเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์เป็นส่วนใหญ่ แต่ในด้านเอกสารลายมือวรรณกรรมท้องถิ่นชลบุรีนั้น ยังไม่มีการศึกษาและเผยแพร่กันอย่างจริงจัง

๑. วรรณกรรมท้องถิ่นชลบุรี จากการศึกษาเอกสารลายมือในหอสมุดแห่งชาติชลบุรี และวัดบางแห่งในเขตจังหวัดชลบุรี ผู้วิจัยพบเอกสารลายมือวรรณกรรมท้องถิ่นชลบุรีที่น่าสนใจอยู่หลายเรื่อง ดังนี้

๑.๑ เอกสารสมุดไทยอักษรขอมและอักษรไทย

๑.๑.๑ เรื่องพระมาลัย ฉบับของหอสมุดแห่งชาติชลบุรี จำนวน ๑ เล่มสมุดไทย บันทึกลงเป็นอักษรขอม มีรูปภาพประกอบด้วยลายเส้นที่สวยงาม

๑.๑.๒ เรื่องพระสุธน ฉบับของหอสมุดแห่งชาติชลบุรี พบ ๑ เล่มสมุดไทย ไม่จบเรื่อง บันทึกลงเป็นอักษรไทย แต่งเป็นกลอนสวด เริ่มเรื่องตั้งแต่ตอนนางมโนราห์กำลังจะถูกบูชายัญ และวิบากกรรมต่าง ๆ ของนาง โดยมีเนื้อเรื่องเชื่อมโยงกับนิทานพื้นบ้านของชาวชลบุรี เรื่อง “พระรถเมรี”

๑.๑.๓ เรื่องปฐมสมโพธิ ฉบับของวัดเนินสุทธาวาส พบเพียง ๑ เล่มสมุดไทย จบความในเล่มสมุดไทย แต่ไม่จบเรื่อง แต่งเป็นความเรียงร้อยแก้ว แต่มีสัมผัสคล้ายร้อยคำเนินเรื่องตามไตรภูมิพระร่วง มีสำนวนง่าย ๆ

* ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ธวัช ปุณโณทก (๒๕๔๕) “ตัวอักษรที่ใช้บันทึกในเอกสารลายมือวรรณกรรมท้องถิ่นภาคตะวันออก” วารสารวิจัยบูรพาศึกษา. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา. ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑ หน้า ๖ - ๒๓.

๑.๑.๔ ตำรายาต่าง ๆ ส่วนใหญ่บันทึกเป็นอักษรไทยซึ่งพบจำนวนมาก และอยู่ในสภาพชำรุด ส่วนใหญ่บันทึกด้วยตัวอักษรไทย กล่าวถึงโรคชนิดต่าง ๆ และอาการของโรคนั้น ๆ พร้อมทั้งวิธีการรักษา

๑.๑.๕ วรรณกรรมพื้นบ้านเรื่องอื่น ๆ พบจำนวนมากเช่นกัน ทั้งตำราดูฤกษ์ยาม บทพระคาถาต่าง ๆ ซึ่งอยู่ในสภาพชำรุดค่อนข้างมาก และบางส่วนของวรรณกรรมพื้นบ้าน เช่น เรื่องนางอัน โศบุตร สังข์ทอง ฯลฯ พบอยู่ในสภาพชำรุดจนไม่สามารถเรียบเรียงเป็นเรื่องราวได้เช่นกัน

๑.๒ เอกสารโบราณอักษรขอม ต้นฉบับของหอสมุดแห่งชาติชลบุรี ซึ่งมีอยู่มากมายและอยู่ในสภาพค่อนข้างดี ส่วนใหญ่เป็นวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนา ได้แก่

๑.๒.๑ ทศชาติชาดก พบอยู่จำนวนมาก จารึกบนใบลานด้วยตัวอักษรขอม เป็นเรื่องราวสิบชาติของพระพุทธเจ้าก่อนที่จะกลับชาติมาเกิดเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

๑.๒.๒ พระศรีสารสูตร (พราณคินคิล) ประพันธ์ด้วยร้อยยาว มีเรื่องราวกล่าวถึงอดีตชาติที่พระโพธิสัตว์เกิดเป็นนายพราณ ประกอบอาชีพล่าสัตว์เลี้ยงชีวิต แต่ได้รับคำแนะนำจากฤาษีว่าการรักษาศีลมีโภคทรัพย์มากกว่าการฆ่าสัตว์ นายพราณจึงรักษาศีลอย่างเคร่งครัด ทำให้ผู้เป็นภรรยาโกรธและสั่งให้นายพราณนำศีลไปคืนพระฤาษี ระหว่างเดินทางไปคืนศีล นายพราณได้พบผู้คนและสัตว์จำนวนมากที่ต้องใช้ทนทุกข์ทรมานเพราะวิบากกรรมแต่ปางก่อน เรื่องพราณคินคิลนี้ เป็นนิทานคติธรรมที่อธิบายบุญกรรมของสัตว์โลก พบว่าได้แพร่กระจายอยู่ตามท้องถิ่นต่าง ๆ ของไทย

๑.๒.๓ มหาชาติสำนวนท้องถิ่น พบทั้ง ๑๓ กัณฑ์ มีหลากหลายสำนวน แตกต่างไปจากฉบับของกระทรวงศึกษาธิการจัดพิมพ์ มีสำนวนโวหารง่าย ๆ นิยมใช้ภาษาปาก และมีสำนวนโวหารนอกพระคาถาบาลีอยู่จำนวนมาก

๑.๒.๔ วรรณกรรมพื้นบ้านเรื่องอื่น ๆ เช่น นิทานชาวบ้าน ตำราฤกษ์ยาม และตำรายาต่าง ๆ เป็นต้น

จากการศึกษาเชิงสำรวจวรรณกรรมท้องถิ่นในจังหวัดชลบุรี พบว่าเรื่องมหาเวสสันดรชาดกหรือมหาชาติ เป็นวรรณกรรมที่แพร่หลายมากที่สุดเพราะมีอยู่หลายฉบับหลายสำนวน บางฉบับเป็นสำนวนเดียวกับร้อยยาวมหาเวสสันดรชาดก ฉบับกระทรวงศึกษาธิการ แต่มีอีกหลายสำนวนที่เป็นผลงานของกวีพื้นบ้าน กล่าวคือ กวีประพันธ์ด้วยกลอนแหล่สำนวนพื้นบ้าน (แหล่ตลาด) และมีเนื้อความนอกเหนือจากพระคาถาบาลี ซึ่งกวีพื้นบ้านเพิ่มเติมและปรับเปลี่ยนให้ถูกใจผู้ฟัง โดยมุ่งสร้างความตลกขบขันเป็นสำคัญ

๒. ต้นฉบับมหาชาติชลบุรี

ตามวัดต่าง ๆ ในเมืองชลบุรี เคยได้เก็บเอกสารสมุดไทยและเอกสารใบลานไว้บ้าง ซึ่งกรมศิลปากรได้ขอบริจาคมาเก็บรักษาไว้ที่หอสมุดแห่งชาติชลบุรี โดยเอกสารใบลานส่วนใหญ่ที่รวบรวมได้นั้น บันทึกเป็นตัวอักษรขอม ซึ่งหาผู้อ่านได้น้อยมาก

จากการสำรวจมหาชาติทั้ง ๑๓ กัณฑ์ในหอสมุดแห่งชาติชลบุรี ปรากฏว่ามีครบทั้ง ๑๓ กัณฑ์ เขียนด้วยตัวอักษรขอมบรรจงภาษาไทย แทรกพระคาถาบาลี และพบจำนวนน้อยที่เป็นอักษรตัวธรรมภาษาถิ่นอีสานแทรกคาถาบาลี ซึ่งติดมากับกลุ่มลาวอาสาปากน้ำ^๖

มหาชาติชลบุรีทั้ง ๑๓ กัณฑ์ที่พบในหอสมุดแห่งชาติชลบุรีนี้ มีอยู่หลายฉบับหลายสำนวน ส่วนใหญ่มีโครงเรื่องเช่นเดียวกับมหาเวสสันดรชาดกฉบับกระทรวงศึกษาธิการ แต่มีถ้อยคำและสำนวนโวหารที่เพิ่มเติมแทรกอยู่มาก ซึ่งเป็นสำนวนของกวีท้องถิ่นชลบุรี ประพันธ์มาเพื่อให้เทศน์เฉพาะถิ่น ดังนี้

๒.๑ กัณฑ์ทศพร มีทั้งหมด ๑๒ สำนวน ส่วนใหญ่อยู่ในสภาพสมบูรณ์ มีบ้างบางสำนวนที่อยู่ในสภาพชำรุด สำนวนต่าง ๆ มีเนื้อหาใกล้เคียงกัน เพราะดำเนินเรื่องโดยยึดพระคาถาบาลีเป็นหลัก มีเพิ่มเติมรายละเอียดแทรกบ้างเพียงเล็กน้อยเท่านั้น

๒.๒ กัณฑ์หิมพานต์ มีทั้งหมด ๑๐ สำนวน ดำเนินเรื่องตามพระคาถาบาลี มีการเขียนพระคาถาบาลีเพิ่มเติมที่นอกเหนือจากคาถาบาลียาวในฉบับกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งก็ได้เพิ่มเติมเรื่องราวบางอย่างแทรกไป เช่น กัณฑ์หิมพานต์ หมายเลขลำดับที่ ๙๙๐/๒ ก กวีบรรยายเครื่องประดับตัวช้างและมูลค่าไว้อย่างละเอียด แตกต่างจากในฉบับกระทรวงศึกษาธิการที่ไม่ได้กล่าวถึงไว้

๒.๓ กัณฑ์ทานกัณฑ์ มีทั้งหมด ๑๗ สำนวน บางสำนวนตรงกับสำนวนของกระทรวงศึกษาธิการ บางสำนวนเป็นคาถาบาลีล้วน บางสำนวนอยู่ในสภาพชำรุด แต่ส่วนใหญ่

^๖ มหาชาติชลบุรี สำนวนบางกัณฑ์ใกล้เคียงกับรายยาวมหาเวสสันดรชาดก ฉบับกระทรวงศึกษาธิการจัดพิมพ์ แต่บางสำนวนใกล้เคียงกับมหาชาติเมืองเพชรบุรี เหมือนจะคัดลอกมาจากต้นฉบับเดียวกัน

^๗ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ ฉบับพระยาทิพากรวงศ์ (๒๔๔๑, หน้า ๓๖๒ - ๓๖๓) กล่าวถึงกลุ่มลาวอาสาปากน้ำว่า เป็นกลุ่มชนที่รัชกาลที่ ๓ โปรดเกล้าฯ ให้เข้ามาตั้งถิ่นฐานที่เมืองพระรถ และยกขึ้นเป็นเมืองพนัสนิคม ทรงแต่งตั้งให้หัวหน้าชุมชนเป็นเจ้าเมือง ตำแหน่ง “พระอินทร์อาสา” เมื่อ พ.ศ. ๒๓๗๑

^๘ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในหนังสือ “มหาชาติชลบุรี” (๒๕๔๕) โครงการสำรวจวรรณกรรมท้องถิ่นภาคตะวันออก ลำดับที่ ๑. ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา.

กวีพื้นบ้านแต่งตามแนวเรื่องพระมหาเวสสันดรในคาถาบาลี ซึ่งดำเนินเรื่องตามฉบับกระทรวงศึกษาธิการ มีการใช้คำโบราณและภาษาปากอยู่บ้าง

๒.๔ กัณฑ์วนปเวสน์ มีทั้งหมด ๑๑ ส่วนวน หลายส่วนวนจารอักขรขอมตัวเล็ก และลายมือหวัดค่อนข้างมาก ทำให้อ่านยาก ส่วนใหญ่มีจำนวนโวหารไม่แตกต่างกันมากนัก เนื้อเรื่องดำเนินไปอย่างเรียบ ๆ โดยกวีนิยมเล่นคำให้เกิดความสละสลวยและไพเราะ ซึ่งปรากฏอยู่ในหลาย ๆ ส่วนวน

๒.๕ กัณฑ์ชูชก มีทั้งหมด ๑๐ ส่วนวน ที่ไม่ซ้ำความกัน ภาษาที่ใช้ส่วนใหญ่เป็นภาษาปาก กวีนิยมแทรกความตลกคะนองไว้หลายตอนเพื่อเพิ่มความสนุกสนาน อันทำให้เรื่องราวตลกขบขัน น่าฟัง แต่ละส่วนวนมีรายละเอียดที่น่าสนใจแตกต่างกันไป ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องที่อยู่นอกพระคาถาบาลี ส่วนวนโวหารในกัณฑ์ชูชกจึงเป็นโวหารท้องถิ่น ที่แตกต่างไปจากฉบับกระทรวงศึกษาธิการอย่างมาก

๒.๖ กัณฑ์จุลพน มีทั้งหมด ๑๕ ส่วนวน มีเนื้อความใกล้เคียงกัน ยึดการดำเนินตามพระคาถาบาลีเป็นหลัก มีบ้างที่แทรกนอกเรื่องพระคาถาบาลี การใช้ภาษามีความน่าสนใจ กล่าวคือ กวีนิยมเล่นคำเล่นสัมผัสอยู่มาก ทำให้ภาษาในกัณฑ์จุลพนมีความไพเราะทางด้านวรรณศิลป์เป็นประการสำคัญ

๒.๗ กัณฑ์มหาพน มีทั้งหมด ๑๗ ส่วนวน ส่วนใหญ่ลายมือค่อนข้างอ่านยาก เพราะเขียนตัวเล็กและลายมือหวัด ลักษณะใบลานอยู่ในสภาพที่เก่ามาก ตัวอักษรไม่ชัดเจน มีหลายส่วนวนที่น่าสนใจ กล่าวคือ บางส่วนวนเด่นทางด้านการใช้ภาษาที่สละสลวย เล่นสัมผัสคล้องจอง ขณะที่บางส่วนวนเด่นด้านเนื้อหาที่แตกต่างไปจากฉบับของกระทรวงศึกษาธิการ นั่นคือ มีการเล่นเรื่องนอกบาลีอยู่มาก กวีไม่นิยมการเขียนพระคาถาบาลีกำกับไว้มากนัก และนิยมแทรกฉันทลักษณ์ท้องถิ่น (แหล่ตลาด) อยู่หลายตอน

๒.๘ กัณฑ์กุมาร มีทั้งหมด ๒๐ ส่วนวน ส่วนใหญ่อยู่ในสภาพชำรุด ส่วนวนโวหารส่วนใหญ่มักใกล้เคียงกัน มีการดำเนินเรื่องอย่างเรียบ ๆ มีการแทรกคาถาบาลีในเนื้อเรื่อง ซึ่งเป็นคำบาลีที่แตกต่างจากคาถาบาลีในฉบับกระทรวงศึกษาธิการ พบค่อนข้างมาก บางคำสันนิษฐานที่มาได้ แต่บางคำไม่สามารถหาที่มาได้ กวีนิยมเล่นคำและสัมผัสคล้องจองอยู่หลายแห่ง ทำให้ภาษาเกิดความไพเราะ และนิยมใช้ภาษาปาก ภาษาถิ่น และคำโบราณอยู่จำนวนหนึ่ง

๒.๙ กัณฑ์มัทรี มีทั้งหมด ๒๑ ส่วนวน การดำเนินเรื่องส่วนใหญ่ใกล้เคียงกับฉบับของกระทรวงศึกษาธิการ บางตอนกวีแต่งพระคาถาบาลีเพิ่มเติม อันแสดงให้เห็นถึง

ความสามารถทางภาษาของกวีท้องถิ่น ในตอนที่กวีพรรณนาความโศกเศร้าของพระนางมัทรีนั้น สร้างความสะเทือนใจอย่างมาก โดยใช้คำที่เรียบง่าย แต่มีโวหารเปรียบเทียบที่ทำให้รับรู้และเข้าใจถึงความรู้สึกของตัวละครได้อย่างชัดเจน

๒.๑๐ กัณฑ์ลักกัณณพ มีทั้งหมด ๕ สำนวน การดำเนินเรื่องส่วนใหญ่ใกล้เคียงกับฉบับของกระทรวงศึกษาธิการ โดยมีการเล่นสัมผัสอักษรอย่างแพรวพราว ทำให้การใช้ภาษาในกัณฑ์ลักกัณณพเกิดความไพเราะทางด้านวรรณศิลป์ นอกจากนี้ก็วิย้งนิยมใช้คำภาษาปาก คำโบราณและภาษาถิ่นอยู่หลายแห่ง

๒.๑๑ กัณฑ์มหาราช มีทั้งหมด ๑๑ สำนวน หลายสำนวนนิยมสำนวนโวหารนอกพระคาถาบาลี ประพันธ์ด้วยร้อยยาวแทรกกลอนแหล่ (แหล่ตลาด) ไว้เป็นระยะ ๆ กวีแทรกรายละเอียดในกัณฑ์มหาราชไว้หลายตอน เช่น การพรรณนabayศรี การเชิญขวัญ เป็นต้น ทำให้เห็นลักษณะของท้องถิ่นได้อย่างดี

๒.๑๒ กัณฑ์ฉกษัตริย์ มีทั้งหมด ๓ สำนวน แต่พบเพียงสำนวนเดียวที่แตกต่างไปจากฉบับของกระทรวงศึกษาธิการ คือ กัณฑ์ฉกษัตริย์ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๙๙๐/๑๒ ดำเนินเรื่องตามพระคาถาบาลี โดยบางตอนแทรกคาถาบาลีที่ประพันธ์เองบ้าง ไม่ตรงกับฉบับกระทรวงศึกษาธิการ นิยมการใช้คำท้องถิ่นเพื่อแสดงให้เห็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น

๒.๑๓ กัณฑ์นครกัณฑ์ มีทั้งหมด ๕ สำนวน ลักษณะโปลาอยู่ในสภาพที่ดีตั้งแต่ละสำนวนมีการเรียบเรียงเรื่องใกล้เคียงกัน โดยกวีแต่งพระคาถาบาลียาวเพิ่มเติม นอกเหนือไปจากที่มีในฉบับของกระทรวงศึกษาธิการ และไม่นิยมแทรกพระคาถาบาลีสั้นไว้ในเนื้อเรื่องมากนัก นอกจากนี้ยังมีกลอนแหล่ท้องถิ่นแทรกไว้บางตอน

มหาชาติชลบุรีบางสำนวน จึงเชื่อได้ว่าเป็นสำนวนท้องถิ่นภาคตะวันออกโดยเฉพาะเนื่องจากมีกลอนแหล่ (ฉันทลักษณ์แบบกลอนเทศน์ คือ วรรคละ ๔ - ๖ คำ) แทรกอยู่จำนวนหนึ่ง และมีรายละเอียดปลีกย่อยนอกเหนือไปจากพระคาถาบาลีอีกส่วนหนึ่งด้วย ซึ่งเรียกส่วนที่กวีเพิ่มเติมมานี้ว่า "โวหารนอกบาลี" เป็นโวหารที่ตลกขบขัน พบอยู่ตลอดทั้งเรื่องเช่นกัน แสดงให้เห็นถึงความสามารถของกวีท้องถิ่นที่รังสรรค์มหาชาติขึ้นมาเพื่อตอบสนองความพึงพอใจของผู้ฟังให้ตรงกับรสนิยมแบบชาวบ้าน

๓. ธรรมเนียมการเทศน์มหาชาติ

พระครูสิริพรหมคุณ เจ้าอาวาสวัดพรหมรัตทาราม ตำบลท่าข้าม อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี ซึ่งเป็นนักเทศน์มหาชาติที่มีชื่อเสียง (๒๕๔๔, สัมภาษณ์) ท่านเล่าให้ฟังว่า ประเพณีการเทศน์มหาชาติเป็นประเพณีที่ชาวชลบุรีนิยมปฏิบัติกันอย่างจริงจังมาตั้งแต่สมัยอดีต

เกือบทุกวัดต้องจัดเทศน์มหาชาติ ด้วยเชื่อในเรื่องของอานิสงส์จากการฟังเทศน์มหาชาติที่ว่า เมื่อได้ฟังเทศน์มหาชาติครบทั้ง ๑๓ กัณฑ์แล้วจะได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มั่งคั่งอุดมสมบูรณ์ไปด้วยความสุขในภพหน้า นับเป็นประเพณีที่สำคัญตั้งแต่สมัยโบราณมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน

๓.๑ ฤดูกาลจัดเทศน์มหาชาติ ระยะเวลาของการจัดประเพณีเทศน์มหาชาตินั้น นับแต่โบราณเป็นต้นมานิยมจัดเทศน์มหาชาติกันเมื่อออกพรรษาหรือพ้นหน้ากฐินแล้ว รวากลางเดือน ๑๒ หรือในวันแรม ๘ ค่ำ ก็ได้ วันพระกลางเดือนอ้ายก็มีทำกันบ้าง สำหรับการกำหนดวันเทศน์มหาชาติในสมัยโบราณนั้น มีกล่าวไว้ในวรรณคดีเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน (๒๕๑๓, หน้า ๕๓ - ๕๔) ว่า

อยู่มาปีระกาสัปดาห์	หายกในเมืองสุพรรณนั้น
ถึงเดือนสิบจวนสารทยังขาดวัน	คิดกันจะมีเทศน์ด้วยศรัทธา
พระมหาชาติทั้งสิบสามกัณฑ์	วัดป่าเลไลยก์นั้นวันพระหน้า
ตะปะขาวเต่าแก่แซ่กันมา	พร้อมกันนั่งปรึกษาที่วัดนั้น

“ถึงเดือนสิบจวนสารทยังขาดวัน” น่าจะหมายถึงวันแรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๑๐ ซึ่งมีการนัดกันประชุมเพื่อปรึกษาหารือเรื่องการจัดเทศน์มหาชาติในวันพระหน้า จึงควรจะตรงกับวันขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๑๑

ส่วนในหนังสือพระราชพิธีสิบสองเดือน (๒๔๕๕, หน้า ๕๕ - ๕๗) กล่าวถึงการเทศน์มหาชาติในสมัยรัตนโกสินทร์ ไว้พอสรุปได้ว่ารัชกาลที่ ๑ - ๓ จะมีเทศน์มหาชาติที่เป็นพระราชพิธีหลวงในวันขึ้น ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ ของเดือน ๑๑ แต่ในรัชกาลที่ ๓ ถ้าปีใดมีพระองค์หม่อมเจ้าทรงผนวชเป็นภิกษุและสามเณรมาก ปีนั้นก็จัดเทศน์มหาชาติ หากปีใดไม่มีพระองค์เจ้าและหม่อมเจ้าทรงผนวช ก็เปลี่ยนเป็นเทศนาปฐมนิเทศพระภิกษุสามเณร ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ ๔ ช่วงเวลาของเดือน ๑๑ ซึ่งตรงกับ การฉลองพระพุทธรูปพระชนมพรรษา การเทศน์มหาชาติจึงต้องเลื่อนไปตกอยู่ราวกลางเดือน ๑๒ ข้างขึ้นบ้าง ข้างแรมบ้าง ไม่กำหนดแน่ จนกระทั่งถึง สมัยรัชกาลที่ ๕ ช่วงกลางเดือน ๑๑ มีพิธีทำบุญวันประสูติและวันสวรรคตของรัชกาลที่ ๔ จึงต้องเลื่อนเทศน์มหาชาติออกไป แต่ในเดือน ๑๒ ก็มีพิธีทำขัตตรมงคล ทำให้ในเดือน ๑๒ มีงานมาก จนไม่มีเวลาว่าง เทศน์มหาชาติจึงต้องเลื่อนต่อไปเดือนอ้าย แต่ด้วยรัชกาลที่ ๕ ทรงมีภารกิจเสด็จอยู่หัวเมืองเนื่อง ๆ เทศน์มหาชาติที่เป็นพระราชพิธีหลวงจึงมีบ้างไม่มีบ้าง

ในจังหวัดชลบุรีนั้น กำหนดวันเทศน์มหาชาติเหมือนวัดในจังหวัดของภาคกลางทั่ว ๆ ไป กล่าวคือ จะจัดขึ้นช่วงเวลาหลังวันออกพรรษาแล้วประมาณ ๗ วัน ราว ๆ ช่วง

แรม ๔ ค่ำ เดือน ๑๑ ของทุกปี ซึ่งวัดต่าง ๆ ในเมืองชลบุรีจะอยู่ในเกณฑ์เดียวกันนี้ หรืออาจจะจัดก่อนวันออกพรรษาวันพระหนึ่งก็มีบ้าง (อมร ปริบุญโณ, ๒๕๔๔, สัมภาษณ์) โดยมากนิยมเทศน์ให้จบภายในวันเดียว เริ่มตั้งแต่เช้ามีจนถึงเวลาค่ำ ในช่วงเช้ามักเทศน์คาถาพัน ตามด้วยเนื้อเรื่องมหาชาติ บางครั้งเทศน์จนสว่างของอีกวันเลยก็มี

หากแต่การกำหนดวันเทศน์ของบางวัดแถวนอกเมืองชลบุรีอาจแตกต่างกันไปบ้าง กล่าวคือ ในวันออกพรรษาจะเทศน์คาถาพันล้วน ๆ และนัดเทศน์เนื้อความประจักษ์กันที่นั่น ๆ ต่อไปตามสะดวก เช่นที่วัดพรหมรัตนาราม อำเภอพนัสนิคม จังหวัดชลบุรี จัดเทศน์มหาชาติ ๓ วัน คือ ในช่วงวันออกพรรษาจะเทศน์คาถาพันล้วน แบ่งเป็น ๒ วัน ๒ ๕๐๐ พระคาถา และจัดเทศน์ทำนองอีก ๒ วัน โดยกำหนดไว้ว่าวันขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๑๒ จะเทศน์กัณฑ์ทศพรถึงกัณฑ์มหาพน และในวันขึ้น ๙ ค่ำ เดือน ๑๒ จะเทศน์กัณฑ์กุมารถึงนครกัณฑ์ เป็นอันจบพิธีการเทศน์มหาชาติประจำปีนั้น ๆ ทั้งนี้ถือว่าการเทศน์คาถาพันล้วนในวันแรก (ช่วงออกพรรษา) นั้นผู้ฟังจะได้รับานิสงส์จากการฟังเทศน์มหาชาติให้จบในวันเดียวตามความเชื่อของชาวพุทธแล้ว ส่วนการจัดเทศน์มหาชาติแบบทำนองในอีก ๒ วันถัดมานั้น เป็นการปรับเปลี่ยนไปตามสภาพสังคม เพื่อให้ผู้ฟังเทศน์ (ในสังคมปัจจุบัน) ที่มีเวลาน้อยเพราะต้องทำงาน ได้ฟังเทศน์กันอย่างทั่วถึงนั่นเอง

ตามคำบอกเล่าของพระครูสิทธิพรหมคุณ กล่าวว่า จากการที่ท่านได้รับนิมนต์ให้ไปเทศน์ตามวัดต่าง ๆ ในจังหวัดชลบุรี ท่านสังเกตว่าจำนวนผู้คนที่มาฟังเทศน์มหาชาติในปัจจุบันนั้นลดน้อยลง และไม่ค่อยได้ฟังตั้งแต่กัณฑ์แรกถึงกัณฑ์สุดท้ายเหมือนสมัยโบราณ จะมีก็เฉพาะเจ้าภาพกัณฑ์นั้น ๆ และทายาทที่อยู่ฟัง ทั้งนี้เนื่องมาจากภาระการงานที่รัดตัว บางวัดในเขตเมืองคนฟังจึงน้อยมาก จะยังมีบ้างก็เฉพาะวัดเนินสุทธาวาสและวัดใหญ่อินทาราม อำเภอเมือง ที่ผู้คนยังมาฟังเทศน์มหาชาติกันอย่างเนืองแน่น และวัดแถบนอกเมืองที่ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังพร้อมใจกันมาฟังตั้งแต่เช้าจนเย็นค่ำ

๓.๒ การกำหนดตัวเจ้าภาพ เมื่อใกล้จะถึงวันเทศน์มหาชาติ ทางวัดต่าง ๆ จะเปิดโอกาสให้ชาวบ้านจองเป็นเจ้าภาพประจำกัณฑ์ได้ ซึ่งเจ้าภาพนิยมรับเรียงกัณฑ์ กล่าวคือ ถ้าปีนั้นเจ้าภาพหนึ่งรับกัณฑ์ทศพร ปีต่อมาก็นิยมจองเป็นเจ้าภาพกัณฑ์หิมพานต์ ปีต่อไปก็จองทานกัณฑ์ เป็นเช่นนี้จนครบทั้ง ๑๓ กัณฑ์

เจ้าภาพในแต่ละกัณฑ์อาจจะมีคนเดียวหรือเป็นเจ้าภาพร่วมกันก็ได้ ไม่จำกัด ซึ่งเจ้าภาพส่วนใหญ่มักจะเป็นคนในท้องถิ่นนั้น ๆ หรืออาจจะเป็นคนที่อื่นแต่มีความศรัทธาในวัดนั้น ๆ ก็ได้

๓.๓ การเลือกพระผู้เทศน์ เนื่องจากในแต่ละกัณฑ์มีเนื้อหาและทำนองที่แตกต่างกัน พระที่จะเทศน์แต่ละกัณฑ์จึงมีคุณสมบัติไม่เหมือนกัน เพื่อให้สมจริงและเหมาะสมกับเนื้อหา ทางวัดในเขตตัวเมืองชลบุรีนิยมนิมนต์พระในวัดเทศน์และนิมนต์พระที่มีชื่อเสียงมาเทศน์ในบางกัณฑ์

จากการสัมภาษณ์พระอมร ปริบูรณ์ ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดเนินสุทธาวาส ท่านชี้แจงว่า "โดยส่วนใหญ่แล้วจะจัดให้พระในวัดเป็นผู้เทศน์ เลือกตามลักษณะและน้ำเสียงของพระนั้น ๆ แต่บางกัณฑ์ต้องอาศัยนักเทศน์โดยเฉพาะมาเทศน์ เช่น กัณฑ์กุมารและกัณฑ์มัทรี ทางวัดได้นิมนต์พระครูสิริพรหมคุณ เจ้าอาวาสวัดพรหมรัตทาราม ตำบลท่าข้าม อำเภอพนสนธิคม จังหวัดชลบุรี มาเทศน์เป็นประจำ เพราะท่านเป็นพระนักเทศน์ที่เทศน์มหาชาติได้อย่างไพเราะและมีลูกเล่นมาก ขณะเทศน์จึงสร้างความครึกครื้นสนุกสนาน ซึ่งจะหาพระนักเทศน์แบบท่าน ได้ยาก" ขณะเดียวกันพระครูสิริพรหมคุณ กล่าวว่า ที่วัดพรหมรัตทารามของท่านนั้น ท่านจะฝึกพระที่วัดไว้เพื่อเทศน์ตามแต่ละกัณฑ์ โดยท่านจะรับเทศน์เฉพาะบางกัณฑ์ที่ว่าทำนองยาก ๆ เท่านั้น

การกำหนดพระผู้เทศน์จึงต้องให้สอดคล้องกับเนื้อหา วิธีการเทศน์และทำนองประจำกัณฑ์นั้น ๆ กล่าวคือ

๓.๓.๑ กัณฑ์ทศพร มีวิธีการเทศน์แบบธรรมวัตร เสียงน้อย ๆ มักนิยมนิมนต์พระผู้ใหญ่ โดยเฉพาะเจ้าอาวาสของวัดที่จัดงานเทศน์นั้นเป็นผู้เทศน์ คล้ายกับเป็นการเปิดงานไปในตัว ซึ่งสอดคล้องกับความในหนังสือเทศน์มหาชาติ (กรมศิลปากร, ๒๕๑๖, หน้า ๗) ตอนหนึ่งที่ว่า "กัณฑ์ทศพร มักนิมนต์พระแก่ ๆ ที่เป็นท่านสมภารผู้ใหญ่ ๆ ให้สืบบอกศักราช ตั้งนโมจบแล้วก็เริ่มเรื่อง ไม่รู้เป็นท่านดทำนองนัก ว่าเรื่อย ๆ อย่างธรรมวัตร ต่อตอนปลายจึงซ้อนหางเสียงขึ้นหน่อย ๆ เมื่อจบก็มีได้ยถาสัพพีถึงกัณฑ์ต่อไป ก็เป็นแต่ตั้งนโมแล้วก็เริ่มเรื่องต่อ ๆ กันไปทีเดียว ยถาสัพพีต่อจบกัณฑ์นครกัณฑ์ทีเดียว เพราะเป็นอนุสนธิชาดกเทศนา"

๓.๓.๒ กัณฑ์หิมพานต์ มีทำนองคล้ายทานกัณฑ์แต่กระด้างกว่าและไม่โอศุครวญเท่า จึงนิยมเชิญพระผู้ใหญ่เป็นผู้เทศน์

๓.๓.๓ กัณฑ์ทานกัณฑ์ นิยมพระผู้ใหญ่ที่มีความชำนาญในการเทศน์ และมีเสียงโอศุครวญ นุ่มนวลอ่อนหวาน มีการเอื้อนพอสสมควร ฟังดูเยือกเย็น ซึ่งหาพระเทศน์ว่าทำนองทานกัณฑ์นั้นยากนัก ดังคำกล่าวในหนังสือเทศน์มหาชาติ (กรมศิลปากร, ๒๕๑๖, หน้า ๗) ว่า "กัณฑ์ทานกัณฑ์นั้นมักนิยมนิมนต์พระผู้เฒ่าเทศน์ เพราะทำนองยาก เสียงคร่ำครวญท่วม ๆ น้อย ๆ เป็นที่นิยมฟังกันว่าเพราะมาก แต่หายากผู้ที่ว่าดีจริง ๆ"

๓.๓.๔ กัณท์วนปเวสน์ มักเลือกพระหนุ่มหรือสามเณร ทำนองเนือย ๆ ไม่เล่นลั่น ไม่โอด ไม่ควรวูเท้าไต่บัน เพราะเนื้อหาส่วนใหญ่เป็นบทชมธรรมชาติค่อนข้างมาก

๓.๓.๕ กัณท์ชุก มักนิยมพระผู้ใหญ่ที่มีเสียงใหญ่ เสียงห้าวและเสียงทุ้มต่ำ ๆ เพื่อให้สอดคล้องกับลักษณะของชุก ทำนองค่อนข้างกระชกโศกฮากเจี๊วจ้าว เป็นที่สนุกสนาน เฮฮาแก่ผู้ฟังเทศน์ สถิตย์ เสมานิล กล่าวถึงทำนองของกัณท์ชุกไว้ในหนังสือวิสาสะ (๒๕๑๓, หน้า ๑๐๙) ตอนหนึ่งว่า “คุณพระวัดเหยียบกรวดเป็นชื่อทำนองหรือวิธีว่าของกัณท์ชุก...มีลีลา ประหนึ่งต้นที่เป็นคุณพระวัดเดินไปบนกรวด กิริยาอาการกระย่อกระแอ้ง ทำนองว่าเทศน์กัณท์นี้ ก็อุปมาเช่นนั้น”

ทำนองคุณพระวัดเหยียบกรวด คือ เดินทำนองที่ขลุ่ย ๆ ชลัก ๆ ไม่เรียบหรือสุภาพ เหมือนกัณท์อื่น ๆ เพราะยึดถือเอาลักษณะของตัวละครเอกประจำกัณท์ คือชุก เป็นแนวเดิน ทำนอง จึงจะช่วยให้ผู้ฟังจินตนาการภาพได้สมจริง พระผู้เทศน์กัณท์ชุกจึงต้องมีความชำนาญ ในการเทศน์เป็นพิเศษ นิยมพระผู้ใหญ่ที่สูงวัยมีเสียงแหบห้าว สามารถหักหลบเสียงคล่อง และมีศิลปะในการเทศน์ กล่าวคือ ในขณะที่เทศน์อาจมีอาการแกมติดอ่างบ้าง หอบหืดบ้าง เพื่อ ความสมจริง ในหนังสือมหาเวสสันดรชาดก กัณท์ชุก (ธรรมสภา, ๒๕๓๗, หน้า ๕๒ - ๕๓) กล่าวถึงลักษณะของผู้เทศน์กัณท์ชุกว่าต้องมีความสามารถในการศิลปะเชิงภาษาว่า

...ความไพเราะของกัณท์นี้ไม่ได้อยู่ที่เสียง หากขึ้นอยู่กับความฉลาดในการ

จับตัวอักษรและประโยคความ ที่เป็นไปอย่างชัดเจนและฉะฉาน ที่ะรัสสะ เสียงหนักเสียงเบา เสียงดาน เสียงทรวง เสียงครั้น เต็มผสมกันอย่างกลมกลืน เสียงห้าว เสียงนาสิกใช้บ้างก็น้อย ใช้เป็นแต่เพียงเสียงเชื่อมระหว่างบันไดเสียงที่ต้องการจะเปลี่ยนเท่านั้น การเดินทำนองก็มีเน้นและผ่อน รวบรัดและทอดยานตามระยะ ประโยคความและอักษรที่มีเสียงสัมผัส ฉะนั้นกัณท์นี้จึงถือว่าหลักสำคัญอยู่กับ ความฉลาดหรือสมองของผู้เทศน์มากกว่ากระแสเสียง...

พระครูสิริพรหมคุณกล่าวถึงการหาผู้เทศน์กัณท์ชุกไว้ว่า “...การจะหาพระผู้เทศน์ กัณท์นี้นั้นยากพอ ๆ กับหาเจ้าภาพทีเดียว เพราะไม่ค่อยมีใครอยากรับเป็นเจ้าภาพกัณท์ชุก เนื่องจากกลัวว่าจะต้องอัปจนเป็นขอทานเหมือนชุก ขณะที่พระเทศน์ก็หายากเช่นกัน ด้วยเกรงว่าเมื่อสึกออกไปจะทำกินไม่ขึ้น แต่จริง ๆ แล้วกัณท์ชุกนั้นถือเป็นกัณท์สำคัญ เพราะชุกเป็น คู่สร้างบารมีของพระพุทธเจ้ามานับครั้งไม่ถ้วนแล้ว...”

๓.๓.๖ กัณท์จุลพน มีทำนองคล้ายกับกัณท์มหาพน ผิดกันเล็กน้อยตอนอื่น มีทำนองดีดดินเล่นลั่นน้อยกว่ากัณท์มหาพน เปรียบได้กับกระจับปี ขณะที่มหาพนเปรียบได้กับ

การดีที่จะใช้ (กรมศิลปากร, ๑๕๑๖, หน้า ๗) ทำนองตอนบรรยายความนั้น กัณฑ์จุลพนจะมี ทำนองเรียบ เหมือนลมพัดอ่อน ๆ ป่าโปร่ง ๆ ไฟระเริง ๆ การเลือกพระผู้เทศน์จะนิยมพระ ผู้ใหญ่หรือพระหนุ่มก็ได้ เพราะถ้าพระผู้ใหญ่เทศน์จะสอดคล้องกับเรื่องที่ซุกเป็นตัวละครสำคัญ แต่ ถ้านิมนต์พระหนุ่ม ๆ เทศน์ก็เหมาะ เพราะเป็นการบรรยายถึงความงดงามของธรรมชาติต่าง ๆ

๓.๓.๗ กัณฑ์มหาพน การเลือกพระผู้เทศน์เช่นเดียวกับกัณฑ์จุลพน เนื้อเรื่อง ส่วนใหญ่ให้ความสนุกสนานเพลิดเพลินแก่ผู้ฟัง มีทำนองดีด้นมากกว่ากัณฑ์จุลพน

๓.๓.๘ กัณฑ์กุมาร กล่าวถึงพระชาลีและกัณหา จึงนิยมพระหนุ่ม ๆ หรือ สามีเณรก็ยิ่งดี แต่ต้องฝึกเทศน์ให้ชำนาญเพราะถือเป็นกัณฑ์ที่สำคัญ ว่าทำนองเป็นเสียงโศก ละห้อย ๆ โอดครวญ เปรียบเหมือนเสียงระนาดทอง (กรมศิลปากร, ๒๕๑๖, หน้า ๗) ผสมกับ เสียงทุ้ม ๆ โอ้ ๆ อืด ๆ เหมือนแม่กล่อมลูกกราย ๆ พระครูสิริพรหมคุณกล่าวว่า “กัณฑ์กุมารนี้เป็นกัณฑ์ที่หาพระเทศน์ได้ดียาก เพราะในเนื้อเรื่องมี “แหล่ยานนาวา” (แหล่สำเภาทอง) ซึ่งถือเป็นแหล่สำคัญ เป็นหัวใจของกัณฑ์กุมารและว่าทำนองยากที่สุดทีเดียว”

๓.๓.๙ กัณฑ์มัทรี ทำนองของกัณฑ์นี้โศกเศร้า โหยหวน ตามคำอธิบายใน หนังสือเทศน์มหาชาติ (กรมศิลปากร, ๒๕๑๖, หน้า ๗) ว่า “กัณฑ์มัทรีทำนองกริ้วกร้าวกริดกรีด โหยหวน ถ้าเปรียบด้วยเสียงเครื่องดนตรีก็ปี่หรือซออู้” ส่วนในหนังสือมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี (ธรรมสภา, ๒๕๓๗, หน้า ๑๒๒) กล่าวถึงทำนองกัณฑ์มัทรีว่า “ทำนองมัทรี...ใช้เสียง สูง แม้จะหลบต่ำก็หลบด้วยวิธีใช้หาง นาสิก กระทบดานและสะพัดพริ้วรวบรัด สายเสียงต้อง ดีัง เป็นว้าวติดลมอยู่ตลอดเวลา”

พระที่เทศน์กัณฑ์นี้จึงนิยมพระที่เสียงเล็ก หรือดัดเสียงให้คล้ายผู้หญิงได้ กล่าวคือ เป็นตัวแทนของพระนางมัทรี ซึ่งการเทศน์กัณฑ์มัทรีนี้ถ้าเทศน์ได้ดีจะทำให้ผู้ฟังถึงกับหลังน้ำตา ได้ เพราะในเรื่องมีแหล่อยู่หลายแหล่ที่สะกิดใจผู้ฟัง เช่น แหล่ปริภาษและแหล่สนองสาร ถือเป็นแหล่ที่ชวนให้โศกเศร้าและสงสารพระนางมัทรีอย่างเหลือเกิน

๓.๓.๑๐ กัณฑ์ลักกับรรพ ทำนองเรื่อย ๆ ไม่ผาดโผน มีทำนองเด่นนิด ๆ คล้ายทำนองมหาราชกลาย ๆ และเอาทำนองมหาพนปนเล็กน้อย (สิริพรหมคุณ, พระครู, ๒๕๔๔, สัมภาษณ์) พระผู้เทศน์จะเป็นพระผู้ใหญ่หรือพระหนุ่มก็ได้

๓.๓.๑๑ กัณฑ์มหาราช ถือเป็นกัณฑ์ใหญ่ พระผู้เทศน์จึงนิยมเสียงใหญ่ ๆ ต้องนิมนต์พระที่ชำนาญในการเทศน์เป็นพิเศษ เพราะตามคำบอกเล่าของพระครูสิริพรหมคุณ ท่านบอกไว้ว่า “กัณฑ์นี้เป็นกัณฑ์ที่สนุกสนาน มีแหล่เล่นแทรกอยู่มาก โดยเอาแหล่แะมาใส่ไว้ เช่น แหล่แะพระไวย แหล่แะจันทร์โครพ ฯลฯ มีปะชั้นกัน ถ้าใครรู้ไม่ได้ก็ต้องลงหลัง

ธรรมมาสน์ไป” บทแหล่งต่าง ๆ ที่แทรกอยู่ในกัณฑ์มหาราชนี้ นับว่าถูกอกถูกใจคนฟังมาก เพราะมีทำนองที่สนุกสนาน สอดคล้องกับคำกล่าวของเสฐียรโกเศศ ในหนังสือวัฒนธรรมและประเพณีต่าง ๆ ของไทย (๒๕๑๔, หน้า ๔๕๑ - ๔๕๒) ที่ว่า “มหาราชกัณฑ์ที่ ๑๑ ในตอนเย็น มีคนฟังกันแน่นเพราะเป็นกัณฑ์สนุกโลดโผน มีแหล่นอกมาก...กัณฑ์มหาราชซึ่งมีทำนองดุดัน เสียงใหญ่ ห้าว ๆ ก็มีแหล่เกาะ บายศรีต่าง ๆ”

๓.๓.๑๒ กัณฑ์ฉกษัตริย์ มีทำนองบรรเลงคล้ายลักกัณฑ์บรรพ นิมนต์พระผู้ใหญ่หรือพระหนุ่ม ๆ เทศน์ก็ได้

๓.๓.๑๓ กัณฑ์นครกัณฑ์ เป็นกัณฑ์สุดท้าย เทศน์ได้ทั้งพระผู้ใหญ่หรือพระหนุ่ม ถือเป็นกัณฑ์ที่มีทำนองไพเราะที่สุด แต่มักไม่มีใครมีผู้รู้ทำนอง ทำให้เทศน์ตามวัดต่าง ๆ ไม่รู้ไพเราะเท่าใดนัก ในหนังสือหนังสือเทศน์มหาชาติ (กรมศิลปากร, ๒๕๑๖, หน้า ๘) กล่าวถึงทำนองของกัณฑ์นครกัณฑ์ไว้ว่า “กัณฑ์นครกัณฑ์นี้ทำนองเพราะเป็นที่สุด เพราะเต็มหัวอกหัวใจเหมือนฟังซอสามสายซัดกับบันไดชะงะวี่ ลงท้ายเมื่อกลับชาติก็เป็นทำนองธรรมวัตร แต่ที่เทศน์ตามศาลาวัดนั้น กัณฑ์นี้เป็นเลขที่สุด เพราะอยู่สุดโต่งด้วย ไม่ใคร่จะมีผู้รู้ทำนอง มักเผลอทำทำนองเหลว และเป็นธรรมวัตรไปด้วย”

จะเห็นได้ว่ามหาชาติแต่ละกัณฑ์มีทำนองแปลกกันไปหมด การเลือกพระผู้เทศน์จึงยึดที่การเทศน์เสียงตามทำนองเป็นหลัก โดยยึดเนื้อเรื่องในการพิจารณาด้วยเช่นกัน

๓.๔ การตกแต่งสถานที่ การเทศน์มหาชาตินั้นนิยมทำกันที่วัด พระสงฆ์ที่วัดพร้อมด้วยทายกและสัปบุรุษตระเตรียมงาน ช่วยกันตกแต่งศาลาการเปรียญหรือศาลาธรรม แต่ในปัจจุบันทางวัด โดยเฉพาะวัดที่อยู่ในเขตตัวเมือง มักจัดทำด้วยความรวดเร็ว กล่าวคือการตกแต่งสถานที่เป็นไปอย่างง่าย ๆ ไม่พิถีพิถันมากนัก อาศัยพระภายในวัดช่วยกันตกแต่งพอเป็นพิธีเท่านั้น แต่ถ้าเป็นวัดในเขตนอกเมืองออกไป จะมีชาวบ้านมาช่วยกันตกแต่งอยู่บ้าง

๓.๔.๑ สถานที่รอบนอก คือบริเวณรอบ ๆ หรือทางเข้าสู่ศาลาธรรม ซึ่งบริเวณทางเข้า นิยมนำกิ่งไม้มาประดับทำเป็นซุ้มประตูป่า ตรงปากทางที่จะเข้าไปวัดอย่างหนึ่ง และตรงปากทางที่พระจะขึ้นเทศน์อีกอย่างหนึ่ง สมมติให้เป็นทางเข้าป่าเขาวงกต ซุ้มนี้ประดับตกแต่งด้วยต้นกล้วย ต้นอ้อย หรือกิ่งไม้อื่น ๆ ตามแต่สะดวกจะหามาได้ เพื่อแสดงให้เห็นว่าดาตาสไปด้วยต้นไม้ตามทางเข้าไปกำแพงรั้ว และประดับด้วยราชวัติเป็นระยะ ปักฉัตรและธงไว้ตลอดทาง เพื่อสมมติให้เป็นขบวนของพระเจ้ากรุงสีพี (เจ้ากรุงสุโขทัย) พระนางผุสดี และสองกุมาร ตอนเสด็จมารับพระเวสสันดรและพระนางมัทรีกลับเข้าเมือง บางทีก็ทำทางเข้าให้คดเคี้ยวเข้ามาลำบาก

๓.๔.๒ สถานที่ภายใน บริเวณมูขรกรรมาสน์ที่พระนั่งเทศน์นั้น นิยมผูกประดับด้วยต้นกล้วย ต้นอ้อยหรือกิ่งไทรเช่นกัน เพื่อให้ดูเหมือนบรรณศาลาของพระเวสสันดรที่ชาวกรุงรัตนโกสินทร์จะเป็นต้นกล้วยน้ำว่า กล้วยหอม หรือกล้วยอะไรแล้วแต่จะมี เลือกต้นที่ตกเครือเอามาผูกติดไว้แทนก็ได้ ตามเสาศาลาการเปรียญผูกต้นกล้วยเช่นเดียวกันผูกมัดไว้ตลอดเสากล้วยอ้อยเหล่านี้ชาวบ้านจัดมาถวายเพื่อตกแต่ง เมื่อเสร็จงานมหาชาติแล้วก็ถวายเลย พายก็จะจัดการเอง ต้นกล้วยที่เป็นหน่อเล็กน้อยติดกับบริวารของต้นใหญ่ พระท่านก็เอาไปปลูกตามศาลาการเปรียญ

นอกจากนี้ตามเสาศาลาธรรม ยังมีฉากภาพจิตรกรรมเรื่องเวสสันดรชาดกครบ ๑๓ กัณฑ์ ที่เรียกว่า “ผ้าพระบฏ” แขนงติดทุกเสา ถ้าเสามีจำนวนน้อยกว่าฉากภาพที่ติดก็ติดเท่าที่ทำได้ ฉากภาพเหล่านี้เมื่อเสร็จงานแล้ว จะเก็บหรือจะติดแขวนไว้อย่างนั้นก็ตามใจ บางวัดไม่มีภาพก็ไม่ติด ไม่ได้บังคับอะไร บางภาพแสดงประวัติพระเวสสันดรโพธิสัตว์ครบ ๑๓ กัณฑ์ ที่ติดแสดงไว้บนศาลา เพื่อประโยชน์ผู้มาทำบุญจะได้ศึกษาไปในตัว และนิมนต์นางสามสีมาห้อยแขวนไว้ตามศาลา งานเทศน์มหาชาตินี้ มักเริ่มตั้งแต่ย่ำรุ่ง พอหยุดพักก็จะไปเริ่มตอนใหม่ตอนบ่ายโมง และจบลงตอนสองยาม บางที่ก็ยึดไปถึงตีหนึ่งตีสองในวันรุ่งขึ้นก็เคยมี แต่ในปัจจุบันมักจะเทศน์เสร็จตอนช่วงเย็นเสียโดยมาก

๓.๕ การเตรียมเครื่องกัณฑ์เทศน์ เป็นหน้าที่ของเจ้าภาพแต่ละกัณฑ์ สิ่งของที่นิยมจัดหามาเป็นเครื่องกัณฑ์เทศน์ ก็นิยมเครื่องสรรพอาหารผลไม้อันดีกับวัตถุปัจจัยต่าง ๆ คือเงินและผ้าไตร ถือเป็นเป็นธรรมเนียมที่ต้องจัดหามาด้วย นอกจากนี้อาจจะมีเครื่องบริวารอื่น ๆ มาเพิ่มเติมอีกก็ได้ ตามแต่จะจัดหา

ในสมัยโบราณนั้น การจัดเตรียมเครื่องกัณฑ์เทศน์ค่อนข้างพิถีพิถัน สิ่งของที่ตระเตรียมมีมากมายก่ายกอง ประณีตบรรจงในการจัดแจงเพราะมีการประกวดประชันกันของเจ้าภาพในแต่ละกัณฑ์ ซึ่งภาพการจัดเตรียมเครื่องบริวารต่าง ๆ ของชาวไทยสมัยก่อน เห็นได้จากวรรณคดีเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน (๒๕๑๓, หน้า ๕๕) ตอนขุนช้างจัดเตรียมเครื่องไทยธรรม

ครานั้นเจ้าจอมหม่อมขุนช้าง	น้ำใจกว้างขวางให้ฟุ้งชาน
เด็กเอ๋ยหาไม้อยาได้นาน	จัดสถานกระเจदनั้นเตรียมไว้
เอาเงินตราไปหาซื้อสังเค็ด [*]	บริวารเบ็ดเสร็จทั้งน้อยใหญ่
หาซื้อผ้าเนื้อดีมาทำไตร	ที่ผู้หญิงไปหาเครื่องกัณฑ์

* สังเค็ด หมายถึง ทานวัตถุที่ถวายแก่พระสงฆ์ผู้เทศน์

ข้าวแบ่งระเนงตำทำเป็นผง

มุกกลมชนมกงเร่งจัดสรร

สิ่งหนึ่งอย่าให้น้อยตั้งร้อยอัน

อย่ากลัวเปลืองน้ำมันไปซื้อมา

ล้มลูกลูกไม้ไผ่ของสวน

ให้ถั่วถั่วถูกแพงก็ไม่ว่า

อย่าทำใจหมีพิเชานินทา

เขานับหน้าว่ากูเป็นผู้ดีฯ

เครื่องบริขารสำหรับมหาชาติที่ถือกันว่าถูกแบบนั้น มักจัดเป็นจุดปัจจัย* คือผ้าไตร นั้นอนุโลมเป็นตัวจีวรปัจจัย สรรพอาหารผลไม้อนุโลมในบิณฑบาตปัจจัย เสื้อสาตอาสนะและไม้กวาดเลื่อยสั้วขวานอนุโลมในเสนาสนะปัจจัย ยาและเครื่องยาต่าง ๆ น้ำผึ้งน้ำตาลอนุโลมในคิลานปัจจัยบริขาร ทั้งนี้ยังมีเงินประจำภัณฑ์แต่ละภัณฑ์ ดิดบนเทียนปักบนเชิงรองพานตั้งไว้ ผู้ฟังคนใดจะบริจาคก็นำเงินไปติดบนเทียนหรือทิ้งลงในพานรองเทียนนั้น

สิ่งเครื่องบูชาเทศน์อีกอย่างหนึ่ง เรียกว่า “หมากพนม” เป็นธรรมเนียมมักใช้ตั้งกันในโรงธรรมที่มีมหาชาติ ใช้เป็นเครื่องตั้งอังคาสหรือบูชาตนเอง หมากพนมนั้นประดับด้วยหมากพลู เป็นรูปทรงฝ่ามือตั้งอยู่บนพานแว่นฟ้าสองชั้น อันมีใบตองเจีมือรอบ ประดับด้วยผักทอง มะละกอ เครื่องสดแกละสลักทองอังกฤษ กระเจีมือมีบ้าง มีดอกไม้สดปนด้วย (สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง, ๒๕๔๒, หน้า ๒๖๘๑) หากแต่บางแห่งไม่จัดหมากพนม ก็จัดแต่หมากพลูลงพานเป็นเครื่องบูชาก็ได้ เช่น หมากประจำภัณฑ์ของนางพิมพิลาไลย ในวรรณคดีเรื่องขุนช้าง - ขุนแผน (๒๕๑๓, หน้า ๕๗) ว่า

คราวนั้นนางพิมพิลาไลย

เรียกหาข้าไทให้มานี้

ทำหมากประจำภัณฑ์ให้ฉันที

หมากพลูลำลีไปหามา

บ้างเอามะละกอมาผ่าจัก

ช่วยกันแกละสลักเป็นนกหนา

แล้วย้อมสิ่งดงามอร่ามตา

ประดับประดาเป็นที่ศิขริน

แกละเป็นราชสีห์สิงห์หัด

เหยียดหยดเย็นอยู่ดูเจิดจัน

แกละเป็นเทพพนมพรหมินทร์

พระอินทร์ถือแก้วแล้วเหาะมา

แกละรูปนารายณ์ทรงสุบรรณ

ผาดผั่นแผ่นผดของล่องเวหา

ยกไปให้เขาโมทนา

ฝูงข้าก็รับไปทันที

จะเห็นได้ว่าหมากพลูประจำแต่ละภัณฑ์ เป็นสิ่งที่ขาดไม่ได้เหมือนดังฉัตรธงรูปเทียน และดอกไม้อย่างละพัน นิยมดอกบัว เพื่อให้สอดคล้องกับเรื่องตอนสองกุมารหนีพระเวสสันดร พระเวสสันดรไปแอบในสระบัว นอกจากนี้ยังมีฉากรูปภาพประจำภัณฑ์ก็อีกอย่างหนึ่ง แต่ใน

* จุดปัจจัย หมายถึง เครื่องอาศัยเลี้ยงชีวิตของบรรพชิตในพระพุทธศาสนา ๔ อย่าง คือ จีวร (เครื่องนุ่งห่ม) บิณฑบาต (อาหาร) เสนาสนะ (ที่อยู่) และคิลานเภสัช (ยา)

ปัจจุบัน การจะประดับประดาอย่างสวยงามหรืออวดฝีมือในการแกะสลักเป็นรูปต่าง ๆ ตามที่ได้พรรณนามานั้นหาชมได้ยากยิ่ง

๓.๖ วิธีเทศน์ การเทศน์มหาชาติในจังหวัดชลบุรีนั้น นิยมเทศน์คาถาพันและเทศน์มหาชาติรายยาวภาษาไทย ส่วนการเทศน์แบบ ๑๓ ธรรมมานั้นไม่ค่อยพบเห็นนัก อาจจัดขึ้นเป็นกรณีพิเศษตามแต่มีเจ้าภาพจัด ซึ่งปัจจุบันก็หาฟังได้ค่อนข้างยาก

๓.๖.๑ การเทศน์คาถาพัน คือ การเทศน์มหาชาติที่เป็นภาษาบาลีล้วนจำนวนทั้งสิ้น ๑,๐๐๐ คาถา การเทศน์คาถาพันนี้ยังคงสืบเนื่องอยู่ในปัจจุบัน โดยนิยมเทศน์ก่อนจะเริ่มเดินเรื่องตามทำนอง เช่นที่วัดพรหมรัตนาราม จังหวัดชลบุรี นิยมจัดให้มีการเทศน์คาถาพัน ๑ วันเต็ม ๆ ในช่วงออกพรรษา หลังจากนั้นจึงกำหนดให้มีการเทศน์ทำนองต่อไป

๓.๖.๒ การเทศน์มหาชาติรายยาว ลักษณะการเทศน์มหาชาติภาษาไทยมี ๒ แบบ คือ การเทศน์ธรรมวัตร และการเทศน์เป็นทำนอง

๓.๖.๒.๑ การเทศน์ธรรมวัตร คือ การเทศน์อย่างทีละพระเทศน์สอนธรรมเสียงเนือย ๆ ไปเรื่อย ๆ ไม่มีอะไรพิเศษ นิยมเทศน์กัณฑ์เทศน์ซึ่งถือเป็นกัณฑ์แรก นิยมพระผู้ใหญ่โดยเฉพาะเจ้าอาวาสเป็นผู้เทศน์ และจบลงด้วยแหล่งส่งท้ายเรื่อง ซึ่งนิยมใช้เสียงให้สูงขึ้นเพื่อส่งให้กัณฑ์ต่อไป นอกจากนี้การเทศน์ธรรมวัตรยังใช้เทศน์ในตอนท้ายเรื่องพระเวสสันดรชาดก เพื่ออธิบายเรื่องการกลับชาติ

๓.๖.๒.๒ การเทศน์เป็นทำนอง ในแต่ละกัณฑ์จะมีทำนองประจำกัณฑ์เรียกตามชื่อกัณฑ์นั้น ๆ เช่น ทำนองชูชก (ซึ่งนิยมเรียกอีกอย่างว่า คุณพระราดเหยียบกรวด) ทำนองมหาพน ทำนองกุมาร ทำนองมัทรี ทำนองมหาราช เป็นต้น ซึ่งในแต่ละทำนองจะแทรกทำนองแหล่งไว้ ซึ่งทำนองแหล่งในการเทศน์มหาชาติมี ๒ ทำนอง คือ แหล่งใน^{*} และแหล่งนอก^๒

๓.๗ เพลงปี่พาทย์บรรเลงประกอบ ประเพณีการมีปี่พาทย์บรรเลงประกอบพิธีสงฆ์นี้ มีมาแต่ดึกดำบรรพ์แล้ว เสียงดนตรีจะเป็นเครื่องจรรโลงใจสนับสุนนศรัทธา ให้ใ้มน้อมบังเกิดความปิติซาบซ่านรวดเร็วขึ้น และทำให้ผู้ที่อยู่ห่างไกลจากการทำพิธีได้รับทราบทั่ว

^{*} แหล่งใน นิยมเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “แหล่งทำนองหลวง” หมายถึง การแหล่งในเนื้อเรื่องซึ่งแตกต่างกันไปตามแต่ละกัณฑ์ ถือเป็นทำนองมาตรฐาน

^๒ แหล่งนอก นิยมเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “แหล่งตลาด” คือ การแหล่งนอกเนื้อหาตามพระคาถาบาลีหรือแหล่งนอกบาลี เป็นการแหล่งเนื้อหาเพิ่มเติมที่แต่งเสริมขึ้นมาเพื่อให้สอดคล้องกับท้องถิ่นและเพื่อสร้างความสนุกสนานให้มากขึ้น ซึ่งพบลักษณะแหล่งตลาดเช่นนี้ในมหาชาติชลบุรี เป็นจำนวนมาก

ถึงกันและอนุโมทนากุศลกรรมนั้นด้วย จึงนิยมใช้ปี่พาทย์เป็นเครื่องบรรเลงประกอบพิธีทั้งหลาย

การเทศน์มหาชาติของเมืองชลบุรี ยังนิยมจัดให้มีวงปี่พาทย์มาประกอบพิธีเทศน์มหาชาติอยู่ ซึ่งมักจะพบเห็นได้ตามวัดใหญ่ ๆ ในเขตเมืองชลบุรี เช่น วัดใหญ่อินทาราม วัดเนินสุทธาวาส เป็นต้น หรือวัดนอกเมืองชลบุรี เช่นที่วัดพรหมรัตดาราม ก็ยังนิยมใช้วงปี่พาทย์ กระนั้นก็ตามความนิยมนี้อาจถูกกละเลียบไปบ้างในวัดเล็ก ๆ อาจารย์มนตรี ตราโมท ได้กล่าวถึงเพลงปี่พาทย์ประกอบการเทศน์มหาชาติไว้ในหนังสือตำนานเทศน์มหาชาติ (๒๕๒๔, หน้า ๓๗ - ๓๘) ว่า

...การบรรเลงปี่พาทย์ในงานเทศน์มหาชาตินี้ นอกจากการโหมโรงอันเป็นประเพณีที่ไม่ว่างานชนิดใดจะต้องมีแล้ว ยังจะต้องบรรเลงในเวลาพระขึ้นธรรมาสน์ และพระจบ เรียงลำดับไปทุก ๆ กัณฑ์ด้วย ประเพณีบรรเลงเพลงปี่พาทย์เรียงลำดับประจำกัณฑ์เทศน์มหาชาตินี้ น่าจะมีมาแล้วตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา และอาจจะเกิดขึ้นพร้อม ๆ กับการแต่งมหาชาติคำหลวงในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ หรือรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมก็ได้ ดังโคลงบาท ๓ ของผู้มีนามว่า "รัตน" ว่า "บทหนึ่งประโคนคำ คำหนึ่งนับนา" กับจดหมายเหตุที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โปรดให้มีมหาชาติและมีพระบรมวงศานุวงศ์เป็นเจ้าของกัณฑ์นั้น ก็มีความตอนหนึ่งกล่าวว่า "ครั้นจบลงกัณฑ์ใด ก็ศรัทธาสมโภชบูชา เสี่ยงกองโกลาหล มโหรีปี่พาทย์กลองแขกแตรสังข์ ทั้งพระคาถาพันและเรียงกัณฑ์" ดังกล่าวมาในเบื้องต้น จะแลเห็นว่าถ้าเป็นพระราชพิธีหลวง จะมีเครื่องประโคมจนถึงแตรสังข์อันถือว่าเป็นเครื่องประโคมอย่างสูงด้วย ประเพณีประโคมอย่างนี้ เข้าใจว่าคงจะได้สืบต่อแบบแผนมาจากกรุงศรีอยุธยา หาใช่เป็นของที่ทรงคิดขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ไม่...

นอกจากนี้อาจารย์มนตรี ตราโมท ยังได้อธิบายถึงปี่พาทย์ที่ใช้บรรเลงประกอบการเทศน์มหาชาติว่า มีกำหนดไว้โดยโดยเฉพาะและถือกันว่าเป็นเรื่องสำคัญที่สุดของการแสดงธรรม เพื่อใช้เป็นเครื่องประโคมประกอบพิธีการกุศลกรรมอันยิ่งใหญ่ในครั้งนี้ กล่าวคือ เมื่อเจ้าภาพหรือเจ้าของกัณฑ์จุดเทียนประจำกัณฑ์ ซึ่งเป็นสัญญาณแทนว่าพระธรรมกถึกขึ้นเทศน์ ปี่พาทย์ก็จะเริ่มบรรเลงเพลงสาธุการ ประกอบกีรยานัฏมัสการพระรัตนตรัย ไปจนกระทั่งพระขึ้นธรรมาสน์เรียบร้อยจึงหยุดการบรรเลง เวลาพระขึ้นธรรมาสน์นี้ใช้เพลงสาธุการเหมือนกันหมด ไม่ว่าเทศน์กัณฑ์ไหนหรือเทศน์เรื่องอะไร ต่อเมื่อเวลาพระเทศน์จบแล้ว เพลงปี่พาทย์บรรเลงจึงจะแยกย้ายไปต่าง ๆ ตามท้องเรื่องเทศน์ในกัณฑ์ที่จบลง ซึ่งมีแบบแผนวางไว้แต่โบราณ ดังนี้

๓.๗.๑ จบกันทศพร บรรเลงเพลงสาธุการ ประกอบกริยาน้อมนมัสการ
รับพรทั้งสิบประการของพระนางมุสดี

๓.๗.๒ จบกันทิมพานต์ บรรเลงเพลงดวงพระธาตุ เพลงนี้ในอัตราชั้นเดียว
รวมอยู่ในเรื่องเพลงจิ้ง ซึ่งเป็นเพลงหน้าพาทย์ประกอบกริยาอวยทาน แต่ที่นำมาบรรเลง
ประกอบเทศน์มหาชาติกัณฑ์นี้ ใช้อัตรา ๒ ชั้น และเลือกมาเฉพาะเพลงนี้ก็เพื่อให้เป็นเครื่อง
น้อมนำไปถึงเหตุการณ์ในพระพุทธรูปประวัติตอนโทณพราหมณ์ดวงพระบรมสารีริกธาตุด้วย
อีกประการหนึ่ง ส่วนด้านหน้าพาทย์นั้น มุ่งแต่ประกอบกริยาที่พระเวสสันดรทรงบริจาคทาน
ตามท้องเรื่องที่แล้วมานั้น

๓.๗.๓ จบกันทันทานกัณฑ์ บรรเลงเพลงพญาโคก ประกอบกริยาโคกสลด
รันทดใจของพระเจ้ากรุงสุโขทัย พระนางมุสดี พระนางมัทรีและพระบรมวงศานุวงศ์ เนื่องจาก
พระเวสสันดรถูกเนรเทศออกจากเมือง

๓.๗.๔ จบกันทวันปเวสน์ บรรเลงเพลงพระยาเดิน ประกอบกริยาการเดิน
ป่าของพระเวสสันดร พระนางมัทรี ชาลีและกัณหา

๓.๗.๕ จบกันทชูชก บรรเลงเพลงเช่นเหล่า ประกอบกริยาตะกละตะกลาม
ของพราหมณ์ชูชก หรืออาจใช้เพลงค้างคาวกินกล้วยหรือวรเชษฐ์ก็ได้ ถือเป็นเพลงหน้าพาทย์
ประกอบกริยาไปมาของผู้ทุพพลภาพหรือวิกลจริตต่าง ๆ ซึ่งนับว่าเหมาะสมกับสภาพของชูชก

๓.๗.๖ จบกันทจุลพน บรรเลงเพลงร่ำสามลา อันเป็นเพลงหน้าพาทย์
ประกอบกริยาจากการสำแดงอิทธิฤทธิ์หรือชูขวัญ ซึ่งพราหมณ์เจตบุตรได้แสดงต่อชูชกตามท้องเรื่อง

๓.๗.๗ จบกันทมหาพน บรรเลงเพลงเชิดกลอง ประกอบกริยาการเดินไป
อย่างรีบเร่งของชูชก ซึ่งได้รับการบอกเล่าหนทางจากอัจจุตฤาษีแล้ว

๓.๗.๘ จบกันทกุมาร บรรเลงเพลงเชิดจิ้งโอด คือ เพลงโอดสลับเพลงเชิด
จึงประกอบกริยาที่ชูชกพาลาลึกกัณหาเดินทางไปสลับกับการถูกเขียนตีดั้งนี้เรื่อยไปตลอดทาง

๓.๗.๙ จบกันทมัทรี บรรเลงเพลงทยอยโอด หรือบรรเลงโอดกับเพลงทยอย
สลับกัน ประกอบกริยาคร่ำครวญวอนให้ของพระนางมัทรี เมื่อได้ทราบว่พระเวสสันดรได้บริจาค
สองกุมารให้ชูชกไป

๓.๗.๑๐ จบกันทลักกบรรพ บรรเลงเพลงเหาะ อันเป็นหน้าพาทย์ประกอบ
กริยาเหาะลงมาของพระอินทร์ตามท้องเรื่องในกัณฑ์นี้ บางทีอาจใช้เพลง "กลม" ซึ่งเป็นเพลง
หน้าพาทย์ประกอบกริยาเหาะเหินเดินอากาศของเทพยดาก็ได้ หรือใช้เพลง "กระบองกัน" ซึ่ง
เป็นเพลงหน้าพาทย์ประกอบการแปลงตัวของพระอินทร์ก็มี

๓.๗.๑๑ จบกัณฑ์มหาราช บรรเลงเพลงกราวนอก แสดงถึงการยกพลของ พระเจ้ากรุงสุโขทัยเพื่อเสด็จออกไปรบพระเวสสันดรที่เขาวงกต แต่ก็มีบีฬาทย์บางวงบรรเลงเพลง “เรื่องทำขวัญ” หรือ “เวียนเทียน” ประกอบท้องเรื่องในตอนที่พระเจ้ากรุงสุโขทัยทรงทำขวัญแก่ กัณหาชालี

๓.๗.๑๒ จบกัณฑ์ฉกษัตริย์ บรรเลงเพลงตระนอน ซึ่งเป็นเพลงหน้าพาทย์ ประกอบกริยาการนอน อันเป็นการแสดงว่าหกษัตริย์ได้พบปะกัน เลยบรรทมแรมคืนอยู่ ณ บริเวณอาศรมในป่านั้น

๓.๗.๑๓ จบกัณฑ์นครกัณฑ์ บรรเลงเพลงกลองโยนแล้วเชิดเพลงกลองโยน หมายถึง การยกขบวนยাত্রอย่างมีเกียรติพร้อมไปด้วยขบวนอิสริยยศอย่างคับคั่ง ส่วน เพลงเชิดนั้น เป็นเพลงหน้าพาทย์แสดงการไปโดยทางไกล ประกอบเนื้อเรื่องตอนที่เชิญเสด็จ พระเวสสันดรกลับพระนครด้วยขบวนอันเพียบพร้อมไปด้วยอิสริยยศดีและความรื่นเริงบันเทิงใจ

ถ้าหากว่าการเทศน์มหาชาติจบลงเท่านั้น มิได้เทศน์อริยสัจหรืองานขึ้นได้อีก บีฬาทย์ ก็จะมีเพลง “กราวรำ” ต่อกับเพลงเชิดซึ่งบรรเลงเมื่อจบเพลงของนครกัณฑ์ เพลงกราวรำนี้ เป็นเพลงแสดงความรื่นเริงดีใจ

มหาชาติกัณฑ์ชูชก ฉบับเมืองชลบุรี

มหาเวสสันดรชาดกทั้ง ๑๓ กัณฑ์ แต่ละกัณฑ์จะมีความโดดเด่นเฉพาะตัว โดยเฉพาะกัณฑ์ชูชกนั้น จัดเป็นกัณฑ์ที่ให้ความเพลิดเพลินสนุกสนานมากที่สุด จึงมีผู้นิยมฟังกัน มากจนเกิดกัณฑ์ชูชกหลากหลายสำนวน กวีท้องถิ่นได้พยายามแสดงฝีมือและแทรกลูกเล่นกัน อย่างเต็มที่ในตอนต่าง ๆ เช่น ตอนชูชกพานาง ตอนพราหมณ์ตีเมีย ตอนพราหมณ์ด่าว่านาง อมิตตดา ตอนนางอมิตตดาให้พรแข่งชูชก ตอนชูชกเดินทางเข้าป่า ฯลฯ ซึ่งล้วนแต่เป็นตอน ที่มีเรื่องราวสนุกสนาน สร้างความตลกขบขัน

กัณฑ์ชูชกที่เลือกมาทำการวิจัยนี้ มีอยู่ทั้งสิ้น ๑๐ สำนวน โดยมากไม่ระบุผู้แต่งและ ระยะเวลาที่แต่ง แต่กระนั้นก็ตาม เราอาจจะอนุมานได้ว่า ต้นฉบับต้นฉบับมหาชาติกัณฑ์ชูชก เหล่านี้ น่าจะแพร่หลายและนิยมเทศน์กันอย่างมากในช่วงสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ จนถึงก่อน สมัยรัชกาลที่ ๕ เพราะต้นฉบับเขียนด้วยอักษรขอม ซึ่งผู้รู้ผู้คงแก่เรียนต้องอ่านอักษรขอมได้ดี^{*}

* รัช บุญโณทก กล่าวไว้ในหนังสือวิวัฒนาการหนังสือแบบเรียนวิชาภาษาไทย (๒๕๓๘, หน้า ๑๒๖) ว่านับ ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ มีการจัดการศึกษาระบบโรงเรียนและตั้งโรงเรียนหลวงสำหรับราษฎรที่วัดมหรณพาราม เป็นแห่งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๗ คนไทยจึงไม่นิยมเรียนอักษรขอม ซึ่งสอนตามสำนักเรียนวัด

๑. ลักษณะต้นฉบับโบราณของมหาชาติกัณฑ์ชูชก มหาชาติกัณฑ์ชูชก ฉบับหอสมุดแห่งชาติชลบุรี ทั้ง ๑๐ ลำนวนนั้น จารด้วยตัวอักษรขอมภาษาไทย ต้นฉบับโบราณมีลักษณะดังนี้

๑.๑ กัณฑ์ชูชกลำนวนที่ ๑ หมายเลขลำดับที่ ชบ.บ ๑๐๖/๕

ลักษณะ	เป็นโบราณลักษณะใหม่ อยู่ในสภาพที่ดี เนื้อความครบถ้วน
ขนาด	กว้าง ๔.๕ เซนติเมตร ยาว ๕๖.๖ เซนติเมตร
จำนวน	โบราณทั้งหมด ๑๙ ใบ
ลักษณะอักษร	จารด้วยตัวอักษรขอมบรรจงอย่างสวยงาม มี ๒ แบบ คือ คำบาลีใช้ตัวอักษรขอมบรรจงตัวตรงและตัวใหญ่ ห่างกันพอประมาณ คำภาษาไทยใช้ตัวอักษรขอมบรรจง มีตรงบ้างและเฉียงเล็กน้อย ขนาดไม่แตกต่างกัน แต่ ตัวอักษรจะชิดกันและจารตัวดัดหางชัดเจนกว่าคำบาลี
ผู้แต่ง - สมัยที่แต่ง	ไม่ทราบผู้แต่งและสมัยที่แต่งที่แน่นอน หากแต่ระบุชื่อ เจ้าศรัทธาไว้ด้านหน้าโบราณว่า “คุณจิตสร้างไว้”

๑.๒ กัณฑ์ชูชกลำนวนที่ ๒ หมายเลขลำดับที่ ชบ.บ ๒๗๔/๕ ก

ลักษณะ	เป็นโบราณที่มีลักษณะใหม่ โบราณสะอาด อยู่ในสภาพ ที่ดี เนื้อความครบถ้วน
ขนาด	กว้าง ๔.๘ เซนติเมตร ยาว ๕๗.๔ เซนติเมตร
จำนวน	โบราณทั้งหมด ๒๑ ใบ
ลักษณะอักษร	จารด้วยตัวอักษรขอมบรรจง
ผู้แต่ง - สมัยที่แต่ง	ไม่ทราบผู้แต่งและสมัยที่แต่งที่แน่นอน แต่มีข้อความ ระบุเจ้าศรัทธาไว้หน้าโบราณว่า “แม่ยิ้ม, แม่เต้า, แม่แดง บุตรแม่ยิ้มสร้างกัณฑ์ชูชก”

๑.๓ กัณฑ์ชูชกลำนวนที่ ๓ หมายเลขลำดับที่ ชบ.บ ๒๗๔/๕ ข

ลักษณะ	เป็นโบราณที่มีลักษณะค่อนข้างเก่า หน้าปกขาดแหว่ง เนื้อความครบถ้วน ทั้งยังมีการเขียนเนื้อหาบางตอน เพิ่มไว้ท้ายเรื่องอีกด้วย
--------	---

ขนาด	กว้าง ๔.๘ เซนติเมตร ยาว ๕๕.๔ เซนติเมตร
จำนวน	ใบลานทั้งหมด ๒๕ ใบ
ลักษณะอักษร	จารด้วยตัวอักษรขอมบรรจงชัดเจน อ่านง่าย
ผู้แต่ง - สมัยที่แต่ง	ไม่ทราบผู้แต่งและสมัยที่แต่งที่แน่นอน

๑.๔ กัณฑ์ชูชกจำนวนที่ ๔ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ค

ลักษณะ	เป็นใบลานค่อนข้างเก่า มีรอยขาดแหว่งบางแห่ง เนื้อความครบถ้วน
ขนาด	กว้าง ๔.๘ เซนติเมตร ยาว ๕๓.๕ เซนติเมตร
จำนวน	ใบลานทั้งหมด ๑๔ ใบ
ลักษณะอักษร	จารด้วยตัวอักษรขอมบรรจง มี ๒ แบบ คือ คำบาลีใช้ ตัวอักษรขอมบรรจง ตัวตรงและตัวใหญ่ ส่วนภาษาไทย ใช้ตัวอักษรขอมบรรจงตัวเล็กกว่า เขียนเล็กน้อย
ผู้แต่ง - สมัยที่แต่ง	ไม่ทราบผู้แต่งและสมัยที่แต่งที่แน่นอน

๑.๕ กัณฑ์ชูชกจำนวนที่ ๕ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕

ลักษณะ	เป็นใบลานที่ค่อนข้างเก่ามาก มีรอยแตกเป็นทางยาว อยู่หลายแห่ง ไม่มีใบรองปกหลัง เนื้อความขาดหาย ช่วงต้น โดยเริ่มเรื่องตั้งแต่ชูชกเก็บหอมรอมริบทรัพย์ ได้ร้อยกษาปณ์ และจบความตอนชูชกพบพรวนเจตบุตร
ขนาด	กว้าง ๕.๑ เซนติเมตร ยาว ๕๕.๕ เซนติเมตร
จำนวน	ใบลานทั้งหมด ๑๒ ใบ
ลักษณะอักษร	จารด้วยตัวอักษรขอมบรรจง เขียนไม่สม่ำเสมอ ตัวอักษรใหญ่ช่วงต้นเรื่อง แต่ท้ายเรื่องตัวเขียนเล็กลง ลายมือไม่สวยงามนักและเขียนตัวอักษรห่าง
ผู้แต่ง - สมัยที่แต่ง	ไม่ทราบผู้แต่งและสมัยที่แต่งที่แน่นอน

๑.๖ กัณฑ์ชูชกจำนวนที่ ๖ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕ ก

ลักษณะ	เป็นใบลานที่มีลักษณะค่อนข้างเก่า มีรอยคล้ำสีน้ำตาล เนื้อความขาดหายตอนท้ายเรื่อง กล่าวคือ ความขาดไป ตั้งแต่ชูชกวิ่งหนีชาวเมืองเข้าป่า
--------	--

ขนาด	กว้าง ๕.๕ เซนติเมตร แต่ความยาวไม่แน่นอน ๕๗.๑ เซนติเมตรบ้าง ๕๘.๙ เซนติเมตรบ้าง ๕๙.๔ เซนติเมตรบ้าง
จำนวน	ใบลานทั้งหมด ๑๘ ใบ
ลักษณะอักษร	จารด้วยตัวอักษรขอมบรรจงตัวโต
ผู้แต่ง - สมัยที่แต่ง	ไม่ทราบผู้แต่งและสมัยที่แต่งที่แน่นอน

๑.๗ กัณฑ์ชูชกจำนวนที่ ๗ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕

ลักษณะ	เป็นใบลานค่อนข้างเก่า มีสีดำหรือน้ำตาลไหม้ เนื้อความครบถ้วนตั้งแต่เริ่มต้นจนจบกัณฑ์ชูชก
ขนาด	กว้าง ๔.๙ เซนติเมตร ยาว ๕๖.๔ เซนติเมตร
จำนวน	ใบลานทั้งหมด ๑๙ ใบ
ลักษณะอักษร	จารด้วยตัวอักษรขอมบรรจง มีลักษณะตัวอักษรป้อมๆ อย่างสม่ำเสมอ
ผู้แต่ง - สมัยที่แต่ง	ไม่ทราบผู้แต่งและสมัยที่แต่งที่แน่นอน

๑.๘ กัณฑ์ชูชกจำนวนที่ ๘ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕ ค

ลักษณะ	เป็นใบลานที่มีลักษณะใหม่ อยู่ในสภาพดี เนื้อความครบถ้วน
ขนาด	กว้าง ๕.๗ เซนติเมตร ยาว ๕๔.๔ เซนติเมตร
จำนวน	ใบลานทั้งหมด ๑๙ ใบ
ลักษณะอักษร	จารด้วยอักษรขอมบรรจง ตัวอักษรค่อนข้างเล็ก
ผู้แต่ง - สมัยที่แต่ง	ไม่ทราบผู้แต่งและสมัยที่แต่งที่แน่นอน แต่มีข้อความ บอกไว้บนใบลานแผ่นที่ ๓ ว่า “เจ้าทองอิน สร้างหนังสือ ไว้ในพระศาสนิพพาน”

๑.๙ กัณฑ์ชูชกจำนวนที่ ๙ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕ ข

ลักษณะ	เป็นใบลานค่อนข้างเก่า ใบลานมีสีน้ำตาลเข้ม ซึ่ง ค่อนข้างคล้ำ เนื้อความขาดช่วงต้นค่อนข้างมาก โดยเริ่มความตอนกลางเรื่อง กล่าวคือ เริ่มเรื่องตั้งแต่ ตอนนางอมิตตดาร้องให้เดินขึ้นจากท่อน้ำหลังจากถูก
--------	---

เหล่านางพราหมณ์รุ่มด้า และมีเนื้อหาต่อเนื่องต่อไป
จนกระทั่งถึงตอนชุกเดินทางมาพบกับนายพราน
เจตบุตร

ขนาด กว้าง ๕.๖ เซนติเมตร ยาว ๕๕.๒ เซนติเมตร
จำนวน ใบลานทั้งหมด ๑๖ ใบ
ลักษณะอักษร จารด้วยตัวอักษรขอมบรรจง
ผู้แต่ง - สมัยที่แต่ง ไม่ทราบผู้แต่งและสมัยที่แต่งที่แน่นอน

๑.๑๐ กัณฑ์ชุกจำนวนที่ ๑๐ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๘๖๘/๑

ที่มา วัดเนินทราย ตำบลเนินส้อ อำเภอแก่ง จังหวัดระยอง
ลักษณะ เป็นใบลานที่อยู่ในสภาพที่ดี สะอาดสะอาด
เนื้อความครบถ้วน

ขนาด กว้าง ๔.๕ เซนติเมตร ยาว ๕๖.๑ เซนติเมตร
จำนวน ใบลานทั้งหมด ๒๖ ใบ
ลักษณะอักษร จารด้วยตัวอักษรขอมบรรจงอย่างสวยงาม มี ๒ แบบ
คือ คำภาษาบาลี ใช้ตัวอักษรขอมบรรจง ตัวตรงและ
ตัวใหญ่ ส่วนคำภาษาไทยนั้น ใช้ตัวอักษรขอมบรรจง
เฉียงขวาเล็กน้อย และเขียนตัวเล็กกว่าคำภาษาบาลี
แต่เนื่องจากบรรทัดชิดเกินไป ทำให้คำที่มีวรรณยุกต์
อ่านค่อนข้างยาก

ผู้แต่ง - สมัยที่แต่ง ไม่ทราบผู้แต่งและสมัยที่แต่งที่แน่นอน แต่มีข้อความ
บอกไว้บนใบลานแผ่นที่ ๒ ด้านซ้ายว่า “พระลีนเป็น
ผู้สร้างไว้ในพระศาสนา”

๒ ตัวอักษรและอักษรวิธินในมหาชาติกัณฑ์ชุก

จากการศึกษาเอกสารลายมือของวรรณกรรมพื้นบ้านภาคกลาง พบว่านิยมใช้อักษร
๒ ชนิด คือ อักษรไทยและอักษรขอม อักษรไทยนั้นใช้เขียนบนกระดาษที่เรียกว่า สมุดข่อย
หรือสมุดไทย ซึ่งนิยมบันทึกเรื่องราวที่เกี่ยวกับคติโลก เช่น วรรณกรรมเชิงธรรมะ หนังสือราชการ
หรือบันทึกเรื่องราวทั่ว ๆ ไป รัช ษ ปุณณโศก ได้กล่าวถึงการใช้อักษรขอมไว้ในหนังสือการอ่าน
จารึกสมัยต่าง ๆ (๒๕๔๑, หน้า ๑๑๕ - ๑๑๖) ว่า อักษรขอมนั้นใช้ควบคู่มากับอักษรไทยตั้งแต่

สมัยสุโขทัยจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ โดยนิยมจารึกลงบนใบลาน เพื่อบันทึกเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา เช่น พระธรรมคัมภีร์ ชาดก และวรรณกรรมสำคัญ ๆ ทางพระพุทธศาสนา เป็นต้นว่า ไตรภูมิพระร่วง พระมาลัยคำหลวง มหาชาติคำหลวง และพระมหาเวสสันดรชาดก ในท้องถิ่นต่าง ๆ ของประเทศไทย

มหาชาติกัณฑ์ชูชก ฉบับหอสมุดแห่งชาติชลบุรี ทั้ง ๑๐ ส่วนที่ศึกษานี้ เขียนด้วยตัวอักษรขอมบรรจงทั้งสิ้น มีแทรกอักษรไทยบ้างเพียงเล็กน้อย ซึ่งมักจะเป็นลายมือที่แก้ไขในสมัยหลังแล้ว ลายมือที่เขียนเป็นแบบกึ่งหวัดกึ่งบรรจง

๒.๑ ลักษณะตัวอักษร อักษรขอมประกอบไปด้วยพยัญชนะ สระ และวรรณยุกต์^๑ เช่นเดียวกับอักษรไทย ซึ่งลักษณะตัวอักษรขอมที่ปรากฏในต้นฉบับมหาชาติกัณฑ์ชูชก เมืองชลบุรีนั้น บางจำนวนเขียนอักษรได้อย่างงดงาม ตัวบรรจง หากแต่บางจำนวนเขียนอักษรหวัดแกมบรรจง ดังนี้

๒.๑.๑ รูปพยัญชนะ อักษรขอมมีพยัญชนะตัวเต็มและพยัญชนะตัวเชิง รูปพยัญชนะตัวเชิงนี้ต้องเขียนไว้ได้บรรทัด ดังต่อไปนี้

รูปพยัญชนะไทย

ก

ข

ฃ

ค

ฅ

ฉ

รูปพยัญชนะขอมในต้นฉบับ

ក , ក

ខ , ខ

—

គ , គ

—

ឆ , ឆ

^๑ นักปราชญ์ชาวไทยนำวรรณยุกต์มาใช้เขียนเพิ่มเติมให้เหมาะสมกับภาษาไทย ซึ่งปรากฏอักษรขอมใช้วรรณยุกต์ในศิลาจารึกวัดป่าแดง สมัยพระเจ้าลิไท

รูปพยัญชนะไทย

รูปพยัญชนะขอมในต้นฉบับ

ง

ᨧ, ᨨ, ᨩ

จ

ᨪ, ᨫ

ฉ

ᨬ, ᨭ, ᨮ

ช

ᨯ, ᨰ, ᨱ

ซ

—

ฌ

ᨲ

ญ

ᨳ, ᨴ

ณ

—

ด

ᨵ

ต

—

ท

ᨶ, ᨷ, ᨸ

ธ

ᨹ

ณ

ᨺ

ด

—

รูปพยัญชนะไทย

รูปพยัญชนะขอมในต้นฉบับ

ด

ᨲ

ถ

ᨴ

ท

ᨶ, ᨷ

ธ

ᨸ, ᨹ

น

ᨺ, ᨻ, ᨼ, ᨾ

บ

ᨿ, ᩀ

ป

ᩁ

ผ

ᩃ

ฝ

—

พ

ᩅ

ฟ

ᩇ

ภ

ᩉ

ม

ᩊ, ᩋ, ᩌ

ย

ᩎ, ᩏ

รูปพยัญชนะไทย

รูปพยัญชนะขอมในต้นฉบับ

ร

ร, ๕, ๕

ล

ล

ว

ว, ๖

ศ

ศ

ษ

ษ, ๗, ๗

ส

ส, ๘, ๘

ห

ห

ฬ

ฬ

อ

อ, ๙

ฮ

—

๒.๑.๒ รูปสระ อักษรขอมมีสระ ๒ ชนิด คือสระลอยและสระจม ดังต่อไปนี้

รูปสระไทย

รูปสระลอย

รูปสระจม

อะ

อ

๑, ๒

อา

อา

๓

อิ

อิ

๔

รูปสระไทย

รูปสระลอย

รูปสระจม

อ

อ, ๐

๐

เ

—

๐

เอ

—

๐

๐

อุ

อุ

—

อู

อู

—

เอะ

—

๐-๕

เอ

๐, ๐

๐

แอะ

—

๐-๕

แอ

—

๐

โอะ

—

—

โอ

อ, อ, อ

๐, ๐, ๐, ๐-๐

เอาะ

—

๐-๐

ออ

—

๐-๐, -๐, ๐

เอออะ

—

๐-๐

รูปสระไทย

รูปสระลอย

รูปสระจม

เออ

—

เ-อ, เ-อ

เอียะ

—

—

เอีย

—

เ-ีย

เอือะ

—

—

เอือ

—

เ-ือ, เ-ือ

อัวะ

—

—

อัว

—

เ-ัว, เ-ัว

อำ

—

เ-ำ

ไอ

—

เ-ไ, เ-ไ, เ-ไ

ไอ

—

เ-อ, เ-อ

เอา

เอา, เอา

เ-เ

ฤ/ฤา

เฤ

—

ฦ/ฦา

—

—

๒.๑.๓ รูปวรรณยุกต์

รูปวรรณยุกต์ในปัจจุบัน

รูปวรรณยุกต์ในต้นฉบับ*

วรรณยุกต์เอก (ˊ)

วรรณยุกต์โท (ˋ)

✓, ✓

๒.๒ เครื่องหมายต่าง ๆ มีอยู่ ๒ ลักษณะ คือเครื่องหมายที่กำกับพยัญชนะและสระ และเครื่องหมายประกอบการเขียน ดังนี้

๒.๒.๑ เครื่องหมายกำกับพยัญชนะและสระ มีดังนี้

๒.๒.๑.๑ ไหม้หน้าอากาศหรือไม้ผัด (ˊ) เขียนเหนือพยัญชนะต้น เช่น

อุรุ

(อุหัน)

ดูดัน

ทุริ

(กลับ)

กลับ

อูร์

(สูร์)

สูหวัด

๒.๒.๑.๒ ไม้ไต่คู้ (ˋ) ซึ่งบางครั้งพบว่ามีรูปเขียนคล้ายตัวการ์วันต์ (ˋ)

จะวางไว้เหนือพยัญชนะ เช่น

ทึ

(กั)

กั

เล็

(เล็บ)

เล็บ

มือกลิ๊อก

(มือกลิ๊อก)

มือกลิ๊อก

๒.๒.๑.๓ นิคหิตหรือหยาดน้ำค้าง (ˆ) ใช้กำกับอยู่เหนือพยัญชนะต้น

แทน ม. สะกด และ ง. สะกด เช่น

อุม

(อุม)

อุมนุ

อน

(อน)

อน

* ส่วนวรรณยุกต์ตรี (ˊ) และวรรณยุกต์จัตวา (ˋ) พบน้อยมาก โดยพบบางคำในกัณฑ์ชุขก้านวนที่ ๔ (หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ค) และกัณฑ์ชุขก้านวนที่ ๑๐ (หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๘๖๘/๑)

ต๋ำ

(พท)

ผดุง

๒.๒.๑.๔ การันต์หรือไม้ทัณฑฆาต (✓) เขียนกำกับเหนือพยัญชนะที่ไม่ต้องการออกเสียง เช่น

สุวรรณ

(สวรรณ)

สวรรณ

อริกรณ

(อริกรณ)

อริกรณ

๒.๒.๑.๕ ฝนทอง (๑) เขียนกำกับบนพยัญชนะต้นที่ประสมด้วยสระอะและสระโอะ เช่น

ละเล้ง

(ล่เล้ง)

ละเล้ง

บนคาคบ

(บนคาคบ)

บนคาคบ

๒.๒.๑.๖ พันหนุหรือมุสิกทนต์ (๒) เขียนกำกับบนพยัญชนะต้นที่ประสมกับเสียงสระออ และบางลายมือใช้มุสิกทนต์แทนสระโอะลดรูป และคำที่เป็นคำตาย เช่น

แยกหย่อ

(แยกหย่อ)

แยกหย่อ

จ้อหวอ

(จ้อหว่อ)

จ้อหวอ

กำหนด

(กำหนด)

กำหนด

ปรารภ

(ปรารบ)

ปรารภ

๒.๒.๒ เครื่องหมายประกอบการเขียนต่าง ๆ ซึ่งบางสำนวนใช้แตกต่างกันไป มีดังนี้

๒.๒.๒.๑ ไม้ยมก (๓) เขียนกำกับหลังคำที่ต้องการออกเสียงซ้ำ ๆ กันสองครั้ง ซึ่งมีรูปเขียนต่างกันไป เช่น

ปริบ ๆ

(ปริบ ๆ)

ปริบ ๆ

หนุ่ม ๆ แน่น ๆ

(หนุ่ม ๆ แน่น ๆ)

หนุ่ม ๆ แน่น ๆ

หัวเราะงอ ๆ

(หัวเราะงอ ๆ)

หัวเราะงอ ๆ

๒.๒.๒.๖ เครื่องหมายอังคั่นคู่ - วิสรวณีย์ (ฯ) ใช้เมื่อเริ่มต้นเรื่องหรือตอนจบตอน เช่น

๒๕ ธรรมจักรวิธาน (ฯ ตทากาลังครมฺ) ตทา กาลังครมฺ
 ๒๖ ธรรมจักรวิธาน (ฯ ตทากาลังครมฺ) ตทา กาลังครมฺ

๒.๒.๒.๗ เครื่องหมาย ฯ ใช้ตอนจบกณฑ์หรือจบตอน เช่น

๒๗ ธรรมจักรวิธาน ฯ (พราดา ๗๗ พราดา ฯ) พราดา ๗๗ พราดา
 ๒๘ ธรรมจักรวิธาน ฯ (พราดา ๗๗ พราดา ฯ) พราดา ๗๗ พราดา

๒.๒.๒.๘ เครื่องหมาย ฯ ใช้ตอนจบพระคาถาหรือจบตอน เช่น

๒๙ ธรรมจักรวิธาน ฯ (ไปยติถานันแล ฯ) ไปยติถานันแล

๒.๒.๒.๙ เครื่องหมาย ฯ และเครื่องหมาย ฯ

ใช้ตอนจบตอน เช่น

๓๐ ธรรมจักรวิธาน ฯ (สารพราดานันแล ฯ) สารพราดานันแล

๓๑ ธรรมจักรวิธาน ฯ (ในเวลานี้แล้วแล ฯ) ในเวลานี้แล้วแล

๒.๒.๒.๑๐ เครื่องหมายกากบาท (+) ใช้เมื่อเขียนคำหรือข้อความนั้น

ขาดหรือตกไป โดยจะเขียนเครื่องหมายไว้ด้านบนหรือด้านล่างของบรรทัด เนื้อข้อความที่เขียนตก แล้วเติมข้อความที่ตกไปนั้นลงไป เช่น

๓๒ ธรรมจักรวิธาน (เมื่อขอทุเลาแล้วยังไม่โปรด) เมื่อขอทุเลาแล้วยังไม่โปรด

๓๓ ธรรมจักรวิธาน (ยถาคนตฺวาสงคาม) ยถา คนตฺวา สงคาม

๒.๒.๒.๑๑ ตัวเลข มี ๑๐ ตัว รูปสัณฐานคล้ายกับตัวเลขที่ใช้เขียนในปัจจุบัน ส่วนใหญ่จะมีตัวเลขบางตัวปรากฏอยู่ในเนื้อเรื่องตอนที่กล่าวถึงจำนวนนับ แต่ใน

มหาชาติกัณฑ์ ชุชกล้านวนที่ ๗ (หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕) ใช้ตัวเลขเพื่อบอกหน้าอังกา*
การเขียนตัวเลขมีลักษณะดังนี้

ตัวเลขไทยปัจจุบัน

ตัวเลขไทยในต้นฉบับ

๑

๑

๒

๒

๓

๓

๔

๔

๕

๕, ๕

๖

๖

๗

๗, ๗

๘

๘

๙

๙

๐

๐

๒.๓ อักษรวิธีอักษรขอมและวิธีอ่าน การประสมคำของอักษรขอมภาษาไทย
นั้น ค่อนข้างใกล้เคียงกับคำไทยปัจจุบัน แต่อย่างไรก็ตาม มีบางคำที่เขียนแตกต่างออกไป
ลักษณะการประสมคำมีดังนี้

* อังกา คือ ตัวอักษรซึ่งจารไว้ที่บริเวณกึ่งกลางริมซ้ายด้านหลังของใบลานแต่ละใบ (หน้าอ่อน) เพียงแห่งเดียว
เท่านั้น อักษรบอกอังกาหรืออักษรที่ใช้บอกหน้าหนังสือใบลานนั้นนิยมใช้พยัญชนะในภาษาบาลีซึ่งมีอยู่ ๓๓
ตัว คือ ก ข ค ฆ ง จ ฉ ช ฌ ญ ฎ ฏ ฐ ท ฒ ณ ต ถ ฒ น ป ฝ พ ภา ม ย ร ล ว ส ห ฬ และ
อ ซึ่งรูปแบบอักษรที่ใช้บอกอังกา นิยมใช้แบบเดียวกับอักษรที่ใช้จารเนื้อเรื่อง เช่น คัมภีร์ใบลานจารอักษร
ขอม อักษรบอกอังกาก็ต้องใช้อักษรขอมเช่นเดียวกัน และใช้อักษรนี้ผสมรูปสระ อักษรละ ๑๒ ตัว ตามแบบ
สระในภาษาบาลี โดยเริ่มต้นตั้งแต่อักษรตัวแรก คือ ก ผสมรูปสระดังนี้ “ก กา กิ กิ ฤ ฤ เถ ไถ โถ เกา
กั กะ” เมื่อครบ ๑๒ ลานแล้ว ลานที่ ๑๓ จะต้องเปลี่ยนอักษรบอกอังกาใหม่เป็นอักษรตัวถัดไปและผสมสระ
ต่อไป

๒.๓.๑ การใช้พยัญชนะ พยัญชนะอักษรขอมที่ใช้มี ๒ ชนิด คือพยัญชนะตัวเต็มและพยัญชนะตัวเชิง พยัญชนะตัวเต็มสามารถใช้เป็นพยัญชนะต้นได้ทุกตัว ส่วนพยัญชนะตัวเชิงนั้น ใช้เป็นตัวสะกดหรือตัวควบกล้ำหรือตัวตาม ซึ่งรูปพยัญชนะตัวเชิงนี้จะเขียนไว้ใต้บรรทัด พิจารณาการใช้พยัญชนะอักษรขอม ๓ ลักษณะ คือ พยัญชนะไทยที่อักษรขอมไม่มีการใช้พยัญชนะต้น และการใช้พยัญชนะสะกด ดังนี้

๒.๓.๑.๑ พยัญชนะไทยที่อักษรขอมไม่มี เนื่องจากอักษรขอมที่พบในต้นฉบับมีเพียง ๓๗ ตัว ซึ่งพยัญชนะไทยมีมากกว่า ๗ ตัว ที่พยัญชนะอักษรขอมไม่มี คือ ข ค ฃ ฎ ด ฬ และ ฮ จึงมีการนำพยัญชนะอักษรขอมตัวอื่นมาใช้แทนหรือดัดแปลงอักษรขอมเพื่อให้สามารถเขียนแทนพยัญชนะที่ขาดทั้ง ๗ ตัวนั้นได้ ดังนี้

พยัญชนะ ข ไม่มีปรากฏในข้อมูล

พยัญชนะ ค ไม่มีปรากฏในข้อมูล

พยัญชนะ ฃ ใช้รูปพยัญชนะ ฃ (𑄓), ฌ (𑄔), ฌร (𑄕), ทร (𑄖), ธร (𑄗)

และ ฌ (𑄘) เขียนแทน เช่น

𑄓

(ชื่อ)

ชื่อ

𑄔

(ฉอกกณ)

ชอกกณ

𑄕

(กรเลือกกรเคเร็ง)

กระเชอะกระเซ็ง

𑄖

(ทลูกทอน)

ชูกทอน

𑄗

(บัดรอน)

บัดรอน

𑄘

(กรสิบกรทราบ)

กระสิบกระซาบ

พยัญชนะ ฎ ใช้รูปพยัญชนะ ฎ (𑄙) และ ฏ (𑄚) เขียนแทน เช่น

𑄙

(กฎหมาย)

กฎหมาย

𑄚

(ราชทร)

ราชทร

พยัญชนะ ด ใช้รูปพยัญชนะ ท (𑄛) และ ต (𑄜) เขียนแทน เช่น

𑄛

(ททุ้มเตาะ)

ตะตุ้มเตาะ

อุรุ

(ทั้งทวงทาว)

ดั่งดวงดาว

แตร

(แตต)

แตด

พยัญชนะ ๘ ใช้รูปพยัญชนะ ๘ (๘) เขียนแทน เช่น

ฝอย

(ฝือฝอย)

ฝือฝอย

พยัญชนะ ฮ ใช้รูปพยัญชนะ ห (ห) เขียนแทน เช่น

หอย

(หอย)

ฮอย

หัด

(หัดหัด)

ฮัดฮัด

๒.๓.๑.๒ การใช้พยัญชนะต้น

๒.๓.๑.๒.๑ พยัญชนะต้นที่เป็นอักษรเดี่ยว ใช้รูปพยัญชนะตัวเต็ม

เช่น

ชาย

(ชายเดี่ยว)

ชายชื่อ

ชาน้ำ

(ชาน้ำ)

ชาน้ำ

ชุ่ม

(ชุ่มเสียง)

ชุ่มเสียง

ร่าย

(ร่ายกาต)

ร่ายกาจ

รอก

(รอก)

รอก

๒.๓.๑.๒.๒ พยัญชนะต้นที่เป็นอักษรควบกล้ำ (ร, ล, ว) เขียน

พยัญชนะต้นด้วยตัวเต็มอยู่บนบรรทัด และเขียนพยัญชนะตัวควบกล้ำด้วยตัวเชิงไว้ใต้บรรทัด
ข้างล่าง พยัญชนะต้น ถ้าพยัญชนะควบกล้ำตัวเชิง คือ ร นิยมเขียนไว้หน้าพยัญชนะต้น เช่น

กว

(กวาง)

กวาง

คลา

(คลาซซแคลว)

คลาดแคล้ว

พร

(พรานไพร)

พรานไพร

๒.๓.๑.๒.๓ พยัญชนะต้นที่เป็นอักษรนำ เขียนพยัญชนะตัวนำ ด้วยตัวเต็มและเขียนพยัญชนะตัวตามด้วยตัวเชิงไว้ได้บรรทัดข้างล่างพยัญชนะตัวนำ เช่น

เสนาหา	(เสนาหา)	เสนาหา
เสมียน	(เสมียน)	เสมียน
เหลือกหลอน	(เหลือกหลอน)	เหลือกหลอน

๒.๓.๑.๓ การใช้พยัญชนะสะกด พยัญชนะตัวสะกดอักษรขอมที่ใช้เขียน

ในข้อมูล ใช้ตามมาตราตัวสะกดของไทยทั้ง ๘ มาตรา ดังนี้

แม่กก ให้รูปพยัญชนะตัวเต็มหรือตัวเชิงของ ก, ข, ค

แม่กง ให้รูปพยัญชนะตัวเต็มหรือตัวเชิงของ ง

แม่กด ให้รูปพยัญชนะตัวเต็มหรือตัวเชิงของ จ, ช, ฌ, ฎ, ฏ, ต, ถ, ท, ฒ, ฑ, ฒ, ฐ

แม่กน ให้รูปพยัญชนะตัวเต็มหรือตัวเชิงของ น, ณ, ญ, ร, ล, ฬ

แม่กบ ให้รูปพยัญชนะตัวเต็มหรือตัวเชิงของ บ, ป, พ, ภ

แม่กม ให้รูปพยัญชนะตัวเต็มหรือตัวเชิงของ ม

แม่เกย ให้รูปพยัญชนะตัวเต็มหรือตัวเชิงของ ย

แม่เกอว ให้รูปพยัญชนะตัวเต็มหรือตัวเชิงของ ว

ตัวอย่างเช่น

ขจร	(ขจอน)	ขจร
ขึ้นเปิบ	(ขึ้นเปิบ)	ขึ้นเปิบ
ทาส	(ทาษ)	ทาส
สุข	(ศุข)	สุข
สุนัข	(สุนัข)	สุนัข
หม่นหมอง	(มนหมอง)	หม่นหมอง
อึดอัด	(อึดอัด)	อึดอัด

๒.๓.๒ การประสมสระ รูปสระของอักษรขอมมี ๒ ชนิด คือ สระลอยและสระจม ซึ่งมีการเขียนประสมดังนี้

๒.๓.๑.๑ สระลอย สามารถใช้เหมือนเป็นพยัญชนะหนึ่งของคำหรือใช้เป็นคำ ๆ หนึ่งได้ หรือประสมกับพยัญชนะอื่นเพื่อใช้เป็นคำ เช่น

វរ្ម័ន	(อรัญ)	อรัญ
វរ្ម័ន	(อำเภอ)	อำเภอ
ឡឹកឡឹក	(อีกกทีก)	อีกกทีก
ឡឹក	(อุทิต)	อุทิต
ឡឹក	(เอนฑู)	เ็นดู
ឡឹក	(โรวาท)	โรวาท

๒.๓.๑.๒ สระจม ไม่สามารถเขียนลอย ๆ ได้ ต้องอาศัยพยัญชนะเป็นตัวเกาะ แบ่งเป็นสระเดี่ยวและสระประสม ดังนี้

๒.๓.๑.๒.๑ สระเดี่ยว มีทั้งที่วางหน้าพยัญชนะ หลังพยัญชนะข้างบนพยัญชนะ และข้างล่างพยัญชนะ เช่น

ក្រះខ្មែរ	(กละออม)	กระออม
ក្រះខ្មែរ	(แก๊ชรา)	แก๊ชรา
ក	(จ)	จะ
កើត	(เถิง)	เถิง
កើតកើត	(เพร็ดพริ้ง)	เพร็ดพริ้ง
ខ្មែរខ្មែរ	(ไยไย)	ไยไย
ខ្មែរខ្មែរ	(แวะเวียน)	แวะเวียน
ខ្មែរ	(เอนฑู)	เ็นดู

๒.๓.๑.๒.๒ สระประสม มีวิธีประสมกับพยัญชนะเหมือนสระต่าง ๆ

ที่กล่าวมาแล้ว เช่น

เอว	(พเอน)	เผอญ
เวอ	(เวเอน)	เวเอน
เอวเอน	(เวเอนเวเอน)	เวเอนเวเอน

กรณีพยัญชนะที่นำมาประสมกับรูปสระเอนั้น ถ้าเป็นคำไทยจะอ่านออกเสียงสระเป็น “เอน” แต่ถ้ามีตัวสะกด บางครั้งจะออกเสียงสระเป็น “อ” เช่น

เอน	(เอน)	เอน
เอน	(เอน)	เอน

กรณีที่เอนเป็นคำบาลีสันสกฤต เมื่อประสมกับสระเอนจะออกเสียงสระเป็น “เอน” หรือคำไทยบางคำก็อาจออกเสียง “เอน” เช่นกัน เช่น

เอน	(เอน)	เอน
-----	-------	-----

๒.๓.๓ การใช้วรรณยุกต์ ในกัณฑ์ชูชกสำนวนต่าง ๆ พบว่ามีวรรณยุกต์อยู่ ๒ รูป คือ วรรณยุกต์เอกและวรรณยุกต์โทเป็นหลัก ส่วนวรรณยุกต์ตรีนั้น พบเฉพาะกัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๑๐ (หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๘๖๘/๑) เท่านั้น ขณะที่รูปวรรณยุกต์จัตวา พบในต้นฉบับกัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๔ (หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ค) และกัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๑๐ (หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๘๖๘/๑) วิธีการเขียนวรรณยุกต์ไม่แน่นอน มีทั้งที่ตรงตามอักขรวิธีบ้าง ไม่ตรงบ้าง ซึ่งต้องพิจารณาจากข้อความข้างเคียงจึงจะทราบว่า คำนั้นควรออกเสียงวรรณยุกต์อย่างไร เช่น

เอน	(เอน)	เอน
เอน	(เอน)	เอน
เอน	(เอน)	เอน
เอน	(เอน)	เอน

๒.๔ อักษรวิเศษ การเขียนคำศัพท์จำนวนหนึ่งมีลักษณะเฉพาะในการประสม
รูปคำ ซึ่งการอ่านจำเป็นต้องจดจำเป็นคำ ๆ ไปสืบต่อกันมา ในข้อมูลที่ศึกษาปรากฏคำลักษณะ
นี้อยู่เป็นจำนวนมาก เช่น

กั	(กทิ)	กัดี
กั , (กั)	(กทำ, กรทำ)	กระทำ
ขร	(ขอยับ)	ขยับ
เคร	(เครานี)	คราวนี้
คิด	(คิดจ้ง)	คิดจ้ง
จ้ง	(จ้ง)	จ้งนุ่ม
เกิด	(เกิดนแม่)	เกิดนแม่
ทีละนิดละน้อย	(ทีละนิดละน้อย)	ทีละนิดละน้อย
ขอ	(ขอ)	ขอ
บ่มิ	(บ่มิชา)	บ่มิชา
พัลวัน	(พัลวัน)	พัลวัน
พริ	(พริ)	พริ
มิได้	(มิได้)	มิได้
มิอาจ	(มิอาจที่จ)	มิอาจที่จ
ยินดี, ยินดี	(ยินดี, ยินดี)	ยินดี
วันละ	(วันละ)	วันละ
เคร	(เคร)	เคร

สฺส	(สสง)	สระตรง
สฺร	(สวร)	ส่วน
สฺสว	(สวนวา)	ส่วนว่า
สฺเสส	(สเงส)	สังเวช
นฺมฺเสส	(นุมนเสส)	หนุ่มสาว
มฺจ	(อญจ)	อันจะ
มฺไค	(อนไท)	อันใด
มฺวา	(อันวา)	อันว่า
อฺ	(วี่)	อันว่า

๒.๕ อักษรที่เขียนไม่ตรงกับคำไทยปัจจุบัน การเขียนคำศัพท์ในต้นฉบับนั้นมีรูปคำผิดแผกไปจากคำไทยในปัจจุบันอยู่จำนวนมาก ซึ่งผู้วิจัยได้เลือกเฉพาะบางคำที่ยากแก่การปริวรรตเป็นภาษาไทยและคำที่น่าสนใจบางคำมาพิจารณา เช่น

กฺษฺตร	(กรสฺตร)	กษัตริย์
กฺษาป	(กรสาป)	กษาปณ์
กิตฺติสฺส	(กิตติสฺส)	กิตติศัพท์
ขจฺร	(ขจอน)	ขจร
เขตฺรคัน	(เขตรคัน)	เขตชั้นคัน
คลาษฺสแคว	(คลาษสแคว)	คลาดแคล้ว
เคหา	(เมหา)	เคหา
เชลย	(เจलय)	เชลย

๓. กวีผู้แต่ง มหาชาติกัณฑ์ชูชกฉบับชลบุรี ทั้ง ๑๐ สำนวนนั้น ไม่ได้มีการจารชื่อผู้แต่ง (พระผู้เทศน์) บอกไว้ มีเพียงชื่อเจ้าศรียาที่ระบุไว้บางสำนวนเท่านั้น แต่กระนั้นก็ตาม เชื่อได้ว่าผู้แต่งเป็นคนในท้องถิ่นชลบุรี โดยยึดเอาท้องถิ่นที่พบต้นฉบับเป็นเกณฑ์ โดยเมื่อพิจารณาสำนวนโวหารของกัณฑ์ชูชกในสำนวนต่าง ๆ แล้ว พบว่ากวีท้องถิ่นมีความเป็นปราชญ์อย่างยิ่ง รอบรู้ในเรื่องภาษาและขนบธรรมเนียมต่าง ๆ เป็นอย่างดี เช่น รู้จักการหมอบคลาน รู้จักตำรากรรมศักดิ์หลักชัย รู้จักการรับราชการเป็นมหาดเล็ก เป็นต้น อันเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้มองเห็นความเป็นอัจฉริยะของกวีท้องถิ่นในด้านต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

๓.๑ กวีมีความรอบรู้ในเรื่องกรรมศักดิ์หลักชัย และบทบัญญัติของกฎหมายลักษณะต่าง ๆ ดังเช่นตอนที่กวีพรรณนาถึงชูชกก้าวข้ามสู่สองพราหมณ์ผู้รับฝากทองให้เร่งนำเงินมาคืน โดยอ้างว่าเคยศึกษาบทอัยการกรรมศักดิ์หลักชัยจนจบ ดังนี้

...เหเม ออเจ้านี้แสนเชียวเป็นศัตรู ครั่งนี้เอ็งกับกูจะเห็นกัน แคเชนเอ็งลักหมิ่นพันไม่พริ้นเลย ด้วยกูเป็นคนเคยทุกโรงศาล อันบทพระอัยการกรรมศักดิ์หลักชัย กูก็ได้จบ ถ้ามึงได้ทองครบของกูฝาก กูจะขายให้ยากสิ้นทั้งโคตร... (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๕ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕)

ตำรากรรมศักดิ์นั้น เป็นตำราชั้นสูง ผู้เป็นพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่เท่านั้นที่จะได้ร่ำเรียน เป็นตำราว่าด้วยการพิจารณาคดีความ ส่วนตำราหลักชัย เป็นตำราว่าด้วยจริยธรรมของผู้เป็นกษัตริย์ขัตติยวงศ์ อันแสดงให้เห็นว่ากวีเคยศึกษาตำราเหล่านี้มาพอสมควร

นอกจากนี้แล้ว กวีท้องถิ่นยังแสดงให้เห็นถึงความเป็นผู้รอบรู้ในเรื่องกฎหมายต่าง ๆ ทั้งกฎหมายอาญา กฎหมายแพ่ง และวิธีการอุทธรณ์ รวมทั้งระเบียบนครบาล การฟ้องร้อง การเป็นคดีความ การขึ้นโรงขึ้นศาล บทบัญญัติของกฎหมายอีกหลากหลาย เช่น

...ว่าก็จะว่าอวด อันการเข้าสนาม กูเคยเป็นความมาหลายศาล
กฎหมายแย้งอาญาแพ่งอาญาอุทธรณ์นครบาล อ้างพยานข้อสอบสวน เป็นสำนวนต่อกัน
ชั้นให้สืบเอาเกิดจึงมีคำพิงทุเลา คัดตัดฟ้องตัดสำนวน ทวนด้วยหนังสือต่าง
ปรับไหม ตัดใจอุ้มความมิคู่ หรือเล่นข้างกระทำตามความรับสั่ง เสด็จออกคลาน
ด้วยศอก ขอรับไล่เกล้าผม ถวายบังคมคิดเพลงยาว หรือออเจ้าจะเล่นข้างเพลงจ้าว
เพลงกระบี่ ตีกระบอง ร้องละคร เตะตะกร้อ ดักนกกระเด็น เล่นงู ขายหนู สานสมุก
เล่นหมากรุกแลสกา หูช้างซ้ายขวาสองห้าสองหก หรือจะเล่นชกกับแม่อินุ กูก็สู้
จนเย็บตา หรือจะเล่นข้างกล้าลอกทอง พระสมภารปะไล่ถองร้องแทบตาย หรือจะ
เล่นข้างความเกี้ยวผู้หญิง ทั้งเขาด้วยอิฐ ตีตมาจนบ้าน หรือจะขึ้นศาลวางกัน(ก็)

ลองดู แม้ออเฒ่าสมคะเน ถ้าเจ้ามิเค้แก้ลงเพราะภูิกุเอา ใ้เฒ่าคำรามชู่ตะคอก
หลอกทุกคำ... (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๑๐ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๘๖๘/๑)

๓.๒ กวีมีความรอบรู้ในเรื่องธรรมเนียมชาววัง กล่าวคือ กวีรู้เรื่องยศตำแหน่ง
และการรับใช้ราชการ การเข้าเฝ้า ธรรมเนียมการหมอบคลาน ฯลฯ ดังตอนหนึ่งของกัณฑ์ชูชก
พรรณนาว่า

...ตะแกจึงว่าดูดี ออเจ้านี้แหละแหละพูดเลี่ยม^๑ จะเล่นข้างแหกตาหลอก
กูจะบอก กะเจ้าเสียให้เห็น อย่าทำเล่นกะหุ้มแพรตัวโปรด โทะถึงใส่ด้วยบท รู้จัก
กฎอะไรกะออเจ้า กูเป็นข้าราชการเก่าตามเสด็จจนหลังโกง นอนท้องพระโรงจน
หลังเลอะ เป็นเต่ากินเบี้ยหวัดจนปากเจือ ทูลสนำเสนอนจนตาเหล่ ออเฒ่าอย่าทำ
โวเวว่าไม่ให้ กูจะฟ้องหัวขึ้นให้วุ่น เล่นเจ้าให้ซูลมนระย้ามั่ง การในรั้วในวังกูรู้จักแต่
พื้นผู้ดี ถ้าไม่ให้กูบัดเดี๋ยวนี้ กูจะเอาให้ปี่ปน พอเสด็จออกมาหน้าพระที่นั่งหลังจกกล
กูจะพังพาบ กราบทูลให้เป็นวรรคจังหวะ ว่ากระนั้น ๆ ขอรับพระพุทเจ้าข้า ขอรับ
ใส่เกล้าใส่ผม ทูลอุบเอาให้หลายข้อ ว่าออเจ้าข้อเอาทองของกูไว้ ประเดี๋ยวก็น่าจะต้อง
ติดไปบิณฑบาต^๒ ผูกไ้พวกซื่อๆ เอากลอนใส่มือ เอาชื่อใส่คอ เอาให้มันงอเย็บติด ถึง
จะผ่านผัดภูมิอยากฟัง ถ้าออเฒ่ารักตัวเสียตายหลังจกคิดดู อย่าให้เคื่องน้ำพระทัยกู
นั้นแล (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๖ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕ ก)

หรืออีกตอนหนึ่งว่า

...ตะแกก็ถ่อมถดพูดเป็นที่เขยว่า อนิจจา ๆ คุณแม่เอ๋ย จันจนกระไรเลย
ถึงเพียงนี้ ถ้าบอกแต่หัวทีก็จะงามหน้า จันจะทำตามวาสนาให้ครึกโครม ท่าน
พระคลังกลาใหม่ก็เป็นลุงเป็นตา จะขอมโหรีที่หม่อมνάสักสามวง นิมนต์พระสงฆ์
มาชดน้ำสวดมนต์ คราวนี้จันเสียเพราะอยู่ไกล กระนั้นจันจะลาพาลูกไปยังบ้าน
เรือน... (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๖ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕ ก)

จะเห็นได้ว่า กวีมีความรอบรู้ในเรื่องยศตำแหน่ง เช่น หุ้มแพร เจ้าพระยา พระคลัง
เจ้าพระยากลาใหม่ และการกินเบี้ยหวัด ซึ่งเป็นเงินตอบแทนของข้าราชการ

นอกจากนี้ยังรู้ละเอียดถึงการหมอบคลานเวลาเข้าเฝ้า ดังว่า “พอเสด็จออกมาหน้า
พระที่นั่งหลังจกกล กูจะพังพาบกราบทูลให้เป็นวรรคจังหวะ ว่ากระนั้น ๆ ขอรับพระพุทเจ้าข้า
ขอรับใส่เกล้าใส่ผม” ซึ่งเป็นธรรมเนียมของการเข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์แต่โบราณ อันแสดงให้เห็น

^๑ เลี่ยม = พุดทาบทาม, เลี่ยม

^๒ ตะมุข (ปาก) = จมูก

เห็นว่ากวีผู้แต่งเป็นผู้เคยรับราชการมาก่อน หรือไม่ก็ต้องรู้จักใกล้ชิดกับขุนนางใหญ่โต จึงรู้เรื่องในวังอย่างละเอียด

๓.๓ กวีมีความรอบรู้ในเรื่องอุกษยยาม และคัมภีร์สุริยาตร์ จึงสามารถบรรยายอุกษยยามและดวงชะตาตามวิชาโหราศาสตร์ได้ดี เช่น ตอนบรรยายกำเนิดชูชก กวีกล่าวว่า

เอโก พราหมโณ ยังมีพราหมณ์ผู้หนึ่ง ชูชโก นาม ชื่อว่าชูชก ประดิ
อยู่ในบ้านทุนนวิจิต^๑ ติดเนื่องกับเมืองกลิงคราษฎร์ ชาติพราหมณ์เคล้ามิใช่ชั่ว
เหตุว่าออจ้วเกิดในครัวไฟเขาหุงเข้า^๒ ออเฒ่าออเฒ่าเกิดปีชาล วันเสาร์เพลาเช้า
วันมหาสงกรานต์ขัดตียุกษ์ เอ็กเริกฤษีคีนัก ทักทินยมขันธ^๓ ทั้งสุรย์แลจันทร^๔
ลักษณะเฒ่านั้นก็ใช่พอดี มีสูลลาดเจรจาพวที เป็นคนสมพงศ์ไม่สู้ดี ด้วยกาลกนิ
เข้ามากุมลัคน์ แต่น้อยอัปลักษณ์อาภัพลัคน์ที่ พ่อแม่ตายแล้วจึงค่อยได้ดี ชะตาดวง
นี้ดีจริง ๆ ประทัด^๕อยู่สิงห์ จึงจะได้สุขประกอบชอบใจ ทำพระยาอากาศอยู่กรกฎ
มันนี้ดีแต่ปดเอาตัวรอด พุดพลอดเบ็ดเตล็ด เอาเท็จมาเป็นมหาอุบาทว์ พุดอยู่เมษ
จันทรเป็นเสร็จ ในคัมภีร์ทายว่าจะได้เมียสาวสิบห้าปี ชะตาดวงนี้ดีหายขาด จะถึง
ขนาดประสาพเจ็ดชั้น เมื่อตะแคงจะได้เมียสาวน้อย ๆ เกิงร้อยเอ็ด เจียดเหล็กจุกตะกั่ว
จอกตะเภากันรั่ว จะถึงแก่ออจ้วเจ้าขรัวชูชกยากตกไร่ ฤศลสงฆ์ให้ได้เมียเมื่อภายหลัง
อยู่ด้วยพ่อแม่ในเมืองพาราณสี... (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๘ หมายเลขลำดับที่ รย.บ
๖๗๖/๕ ค)

ในที่นี้กล่าวถึงคำศัพท์โบราณไว้มากมาย เช่น ศัพท์ทางโหราศาสตร์ ได้แก่ ทักทิน
ยมขันธ ลัคน์ สุรย์ จันทร และจักรราศี อันแสดงให้เห็นถึงความสามารถในวิชาโหราศาสตร์และ
การทำนายชะตาเกิด อีกประการหนึ่ง การที่กวีระบุว่า “เจียดเหล็ก จอกตะเภากันรั่ว” ไม่ได้
แสดงว่ากวีโง่เขลาแต่อย่างไร เนื่องจากกวีรู้ว่า “เจียด” เป็นของใช้สมัยโบราณที่ทำด้วยเงิน แต่
การที่กวีพรรณนาให้เป็นเจียดที่ทำจากเหล็ก อีกทั้งจอกตะเภากันรั่ว เป็นการจงใจของกวี เพื่อให้
เกิดภาพที่ตลกขบขัน ดังที่กล่าวว่า

...กัณฑ์ชูชก เหมือนตลกเขาหา ถ้านิ่งเสียไม่ว่า จะนิหนาทิเตียน ครั้นเล่น
นอกบาสี สังฆการีเขาจะเตียน แต่พอสวมที่ปิดเตียน นั้นแล (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๓
หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ข)

^๑ ทุนนวิจิต = ทุนนวิฐ

^๒ หุงเข้า = หุงข้าว

^๓ ประทัด (ปาก) = พฤษ

นอกเหนือจากเรื่องที่กล่าวมาแล้ว กวียังมีความรอบรู้ในเรื่องอาหารไทย ดังตอนที่ นางอมิตตดาพรรณนาชื่อขนมให้ชูชก เช่น ขนมกงเกวียน ขนมข้าวหลาม ขนมฝรั่ง ขนมมัดไต้ ขนมจาก ขนมลอดช่อง ขนมกรุป ขนมมนมสาว ฯลฯ มีความรอบรู้ในเรื่องการแต่งตัว เช่น เสื้อผ้า เครื่องแต่งกาย การจับเข่ากันไร ทาขมิ้นดินสอพอง ฯลฯ มีความรอบรู้ในเรื่องธรรมเนียม ประเพณี และความเชื่อทางไสยศาสตร์ เวทมนต์คาถาต่าง ๆ อีกมากมาย ซึ่งผู้วิจัยจะนำเสนอ ในบทที่ ๔ ว่าด้วยภาพสะท้อนทางสังคมและวัฒนธรรมพื้นบ้านที่ปรากฏในมหาชาติกัณฑ์ชูชก ฉบับชลบุรีต่อไป

๓.๔ กวีมีความชำนาญชำนาญในการใช้สำนวนโวหารเป็นอย่างดี เห็นได้จากใช้ สำนวนโวหารให้เหมาะกับตัวละครและการใช้ถ้อยคำภาษาเพื่ออธิบายเรื่องราวให้ผู้ฟังเข้าใจตาม ได้ทันที ดังนี้

๓.๔.๑ การใช้โวหารให้เหมาะสมกับตัวละคร

๓.๔.๑.๑ ชูชก กวีพยายามเพิ่มเติมพฤติกรรมต่าง ๆ ให้กับชูชก ทำให้ บุคลิกของชูชกเป็นคนตลกขบขัน มีเล่ห์เหลี่ยมปฏิภาณ ปัญญาไว แก้ปัญหาเฉพาะหน้าได้อย่าง ดี เช่น ตอนชูชกโมโหพราหมณ์ผู้รับฝากทองที่นำเงินของตนไปใช้จนหมด ไม่มีมาคืนให้ ชูชกจึง กล่าวหาชูกรรโชกรุนแรง แต่เมื่อสองพราหมณ์ยกนางอมิตตดาให้แทนค่าทอง ชูชกก็เปลี่ยนท่าที คลายหายโมโห ทำที่เป็นเชยเอาอกเอาใจสองพราหมณ์พ่อแม่นางอมิตตดาทันที ดังความว่า

...จะเลี้ยงเป็นเมียเป็นลูกตามแต่จะปลุกจะฝัง ฝากด้วยเกิดเจ้าคะคุณดา
ส่วนเฒ่าชราแลเห็นโสมมิติดาเข้าวันนั้น มันให้ตื่นตกตะลึงแลปลิ้นเสียวริมสีปาก^๑
อยู่เจาะ ๆ ส้มคะเนญแล้วเจาะกะทิสด แล้วตะแบกก็ถ่อมถดพูดเป็นทีเขยว่า อนิจจา ๆ
คุณแม่เอ๋ย ฉันจนกระไรเลยถึงเพียงนี้ ถ้าบอกแต่หัวทีก็จะจามหน้า ฉันจะทำตาม
วาสนาให้ครีกริโครม... (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๖ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕ ก)
หรือตอนชูชกถูกนายพรานเจตบุตรขู่ว่าจะฆ่า แม้ชูชกจะตกใจกลัว แต่ก็ได้แก้ไขเอา
ตัวรอดไปได้ โดยกล่าววาจาหลอกลวงนายพรานเจตบุตร ดังนี้

วันนั้นเฒ่าชราหน้าซีดตัวสั่นขวัญหาย เฒ่าหมายว่าไอ้ตัวกู่นี้เห็นจะตายเสีย
คราวนี้ ตาซิดคิดขึ้นมาได้ ว่ากูจะตายเสียทำไมเปล่าสิหน่า จะเอาปัญญาออกแก้จงดู
สักครั้ง พอดีได้กลับหลังไปเห็นอมิติดา คิดแล้วเฒ่าก็ร้องออกมาว่า เจตบุตร
สุโณห์! เม เอ๊ยขอเจตบุตรพรานป่า เอ็งนี่ฮังการจะฆ่ากูเสียง่าย ๆ ออเจ้าไม่รู้
ความฉิบหายมหาญหัก เอ็งยังไม่รู้จักทำทะนงใจ เจ้ามีแต่หน้าไม้จะยิงเราไม่เห็น

^๑ สีปาก (ปาก) = ฝีปาก

ผิด ตลมา ทูต น หนนติ ถ้าใครฆ่าทำให้สิ้นชีวิตม้วยชีวาตม์ ทั้งเจ็ดชั่วโคตรญาติ
เห็นจะยับยั้งทั้งนั้น อันนี้ก็เป็นที่ยงธรรมทางโบราณว่า ไม่มีใครก่อนจะพิฆาตฆ่า
มีก็(แต่)จะนับถือคุณนี้เป็นพราหมณ์เฒ่า เขาเล่าลือมาแต่หลัง เคยถือรับสั่งนำ
พระราชสาร แห่งสมเด็จพระเจ้าจอมจักรผ่านพิภพสีพี ทั้งสมเด็จพระพุทธวิเศษมารดา
จึงรับสั่งให้ให้มาเชิญสมเด็จพระเวสสันดร แม้รู้ว่าท่านรู้แห่งทางที่บพจรจงบอกให้
ถึงว่าจะไกลสักเท่าไกล คงจงใจไม่หยุดหย่อนยัง ราชบุตร ตั นยิสสามิ เราจะไปจน
กระทั่งถึงหิมเวสน์ จะได้อัญเชิญพระศรีวิสุทธิเมตมิ่งโมลี ให้ลาพรตพิธีทั้งสองค
นำเสด็จคงคินบุรี ไปข้างหน้าเจ้าจะได้ดีด้วยสบเสี่ย ทั้งลูกเมียแลข้าไท เราจะทูล
เสนอให้นั้นแล (กัณฑ์ชูชกลำนวนที่ ๑ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๑๐๖/๕)

๓.๔.๑.๒ นางอมิตตดา เป็นหญิงไทยที่อยู่ในจารีตประเพณี กวีใช้ศัพท์
บรรยายให้เหมาะสมกับบุคลิก ดังเช่นตอนนางอมิตตดาถูกเหล่าพราหมณ์แห่งบ้านทุนนวิฐรุมดา
ที่ทำน้ำ นางได้คร่ำครวญว่า

ส่วนว่านางอมิตตานารี เมื่อนางพราหมณ์รุมกันบริภาษ ดังอุสนีบาด
ฟาดกายแทบละลายละลานจิต สุดคิดที่จะตอบแทน เพราะตัวคนเดียวเปลี่ยวกาย
ได้ความเจ็บแค้นแสนอาลัยไม่ทู่เมื่อย กระเดียดกระฮอมน้ำหลีกเสียดมาเคหา ทวารี
พิทุหิตวา ปิดประตูพลางทางสะอื้นอ่อน แล้วค่อนทรวงพิไรว่ากรรมเอยกรรม
เกิดมาไยได้ทุกข์ทน ให้คำคนมันค่อนแค้นซุดคู้ขึ้นว่า รวากับข้าครอกเขา ที่ราวร้าย
ก็ไม่เท่าดังชีวิตจะรานร้าวออกจากร้าง ไ้อักรรมทำแต่ปางก่อนบ้างประมาทจิต จึงมา
มีผัวผิดต้องอาลัยเพื่อนกำดัดสาวครวญร่นสกุลเพื่อนต้องติดตา ตั้งแต่นี้ไปแลจะอัปรา
รูปชูปโคกเศร้าเพราะแสนกรอม* ออกเอยที่เคยหอมก็จะระเหยหาย ไม่ผ่องแผ้ววรกาย
เหมือนเก่าก่อน ดังประทุมทิพยเกสรสุรารักษ์รยริน พิงผลุดพันชลขึ้น ชูชอยยังล่อ
อ่อน ภูมเรศเวียนวอนสวายไม่วายเว้น เกสรก็ชานเช็นลั่นล่อออง เมื่อภูมตกต้อง
มือทมิ์ใจดชาติพราณไพร จึงเคืองจิตแค้นใจด้วยคำคนประจานจ้วงสะอื้นอ่อนแล้ว
ค่อนทรวง น้ำตาร่วงลงพราร ๗... (กัณฑ์ชูชกลำนวนที่ ๒ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ
๒๗๔/๕ ก)

แต่เมื่อนางกลายเป็นหญิงร้าย กวีก็ใช้ศัพท์นานาให้อ่านเห็นภาพลักษณ์อันร้ายกาจ
ของนางอมิตตดา ดังเช่นตอนนางอมิตตดาชูชก เพื่อให้ชูชกไปขอสองกุมารมาเป็นข้ารับใช้ของ
นาง ดังความว่า

* กรอม (ปาก) = ตรอม

...นางอมิติตาจึงว่า ดูเอาเถิดอโศกเจ้าพระลักษณ์ คอหยัก ๆ สักว่าเป็นคน
 ภูคิคว่าฉลาด มีรู้ก็ซื่อฉลาดน่าใจ ดังนางวานิตติดตามกระแสน้ำอันใหญ่หลวงลึกล้ำ
 คัมภีร์โร แต่พบน้ำน้อยเท่ารอยตีนโคก็กลัวจะลบกอดยหลัง เปรียบเหมือนเฒ่าชรา
 ซี้เกียจ กินแต่เช้าสุก^๑ ออกว่าทางไกล ยังมีได้ไปสินหนึ่งหัวลูกกอดยหลังกรุด เออ
 อย่าพักพลิกบิดตะกุดแก้ไข ว่าถ้าอโศกมีไป จะได้เห็นกัน กูจะทำสารพัน ให้ผิด
 กิริยา ถึงอโศกจะว่า กูก็มีอยากฟัง กูจะดันทุรัง ให้เป็นข้างเหลือขอ จะเที่ยวยกคอ
 การงานภูมิทำ กูจะทำหน้าเป็น กูจะเด่นกูจะรำ กลางคืนกลางค่ำ กูไม่ขึ้นเรือน กูจะ
 เทียบคบเพื่อน เล่นเดือนหงาย ๆ กูจะห่มผ้าสองบ่า นุ่งผ้าลอยชาย กูจะกริดกูจะ
 กราย กูจะสายหน้ากลอก กูจะออกจากจาก ที่ไหนหนุม ๆ ชุม ๆ มาก ๆ ก็จะไม่
 เข้าไป กูจะโพล่นมออก ให้มันหยอกมันหยิก กระตึกกระเขี้ยว กูจะหยอกกูจะเย้า
 ให้มันเข้ามาเป็นเกรี้ยว ให้มันกอดให้มันเกี้ยว ให้มันจูบกอด ตลอดรุ่งเช้า...

(กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๑๐ หมายเลขลำดับที่ ทย.บ ๘๖๘/๑)

๓.๔.๑.๓ นายพรานเจตบุตร กวีใช้โวหารที่ทำให้ผู้อ่านมองภาพนายพราน
 เจตบุตรเป็นคนใจเขลาเบาปัญญา หลงเชื่อคำลวงของชูชกได้ง่ายดาย เพียงชูชกอ้างว่าตนเป็น
 บุโรหิต พรานเจตบุตรก็หลงเชื่อทันที ดังความว่า

...ตะแกจึงนึกว่ากูจะตายเสียโดยเปล่า ๆ จำจะล้าทับด้วยวาจา ว่าอะเฮ้ย
 ออเจตบุตรพรานป่า เอ็งไม่ว่าจะยิงกูให้ถึงแก่ความตาย ฝ่ายตัวเอ็งจะฉิบหายนั้น
 ไม่รู้สึก เอ็งอย่าทำหาวหาญอีกเข้ามาเอากู เอ็งไม่รู้หรือ ว่ากูถือตราราชสาร
 พระโองการเจ้ากรุงสุโขทัยให้ให้กูมา อัญเชิญพระนราจอมธิเบศร์พลแสนรบ กลับคืน
 เข้าสู่พระนครดังก่อนเก่า ออกระนั้นดอกหรือนะคะท่านผู้เฒ่า เจตบุตรจึงจับสุ่นข
 หมาเหล่า ผูกด้วยเคียว(เถา)วัลย์ให้มันคง แล้วจึงเชื้อเชิญตาซีให้ลงมาข้างล่าง จึง
 จัดแจงน้ำผึ้งกับขาทราย่างให้เป็นเสบียง เลี้ยงชีวิตกลางทางที่ตาซีจะไป เวลสุนทร
 ราชฯ พระนราธิเบศร์เวสสันดรเสด็จโมจรสร้างพรตปรากฏอยู่ในสถานที่ใด เจตบุตร
 ก็ชี้แจงตำแหน่งให้ไป... (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๓ หมายเลขลำดับที่ ชบ.บ ๒๗๔/๕ ข)

๓.๔.๒ การใช้สำนวนโวหารที่แสดงให้เห็นความลุ่มลึกของกวีท้องถิ่น กล่าวคือ
 กวีใช้สำนวนพูดอธิบายเหตุการณ์ สื่อความให้ผู้อ่านเข้าใจได้อย่างง่ายดาย^๒ เช่นตอนพราหมณ์
 หนุม ๆ แห่งบ้านทุนนวิฐรุมดำวกรรยาของตน ดังความว่า

^๑ เข้าสุก = ข้าวสุก

^๒ อธิบายเพิ่มเติมในบทที่ ๓ เรื่องรูปแบบจันท์ลักษณะและวรรณศิลป์พื้นบ้าน

...อีตั๋ยร่อยลั่นลงกา ดีแต่จะอีจฉาฉัว กูจะเที่ยวเล่นซู้ก็ไม่วอด ทำปาก
อยู่กระปอดกระแปด อยู่มีใครจะสุก กระจุกกระจิกจงกวน เที่ยวสืบสวนชวนกัน
ลุมหัว พวกอีจัว^๑ลั่นกระดัก^๒ อีไม่รักอาย พวกอีชนตางอน คอนผัวไปขาย อีเอา
ผู้ชายเป็นเบี้ยค่ากับเช่า^๓...อีตะแกรงร่อนถั่ว เอาหัวแต่สนุก ผัวหุงเข้าสุก แล้วก็ลูก
ขึ้นเปิบ อีกินทั้งตาปี กล้วยหอมทั้งหวี มันก็ยัดเข้าไปจนหมดลั่น แต่เข้าเฝ้า^๔กูจะกิน
เก็บเอาไปใส่ถุง พวกอีท้องยุง กินเข้าเฝ้าวันละดัง อีซังคนแก่ เห็นผัวชรา แล้วสอง
ตามันก็ไม่แล กูนี้แพ้นอยู่ทุกวัน มันให้คันไม้คันมือ อีต้ออโมโห พวกอีโง่แกมหยิ่ง
อีหญิงหัวเก่า... (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๔ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ค)

จากตัวอย่างข้างต้น กวีใช้สำนวนพูดต่าง ๆ เช่น ตั๋ยร่อย, ลั่นลงกา, จัวลั่นกระดัก,
ไม่รักอาย, ชนตางอน, เบี้ยค่ากับเช่า, ตะแกรงร่อนถั่ว, ท้องยุง, ซังคนแก่, โง่แกมหยิ่ง, หญิงหัวเก่า
เป็นต้น นอกจากสำนวนพูดเหล่านี้จะช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่องราวได้ง่ายแล้ว ยังสะท้อนให้เห็นว่า
พฤติกรรมต่าง ๆ เหล่านี้เป็นพฤติกรรมที่ไม่ควรประพฤติปฏิบัติ

๔. ลักษณะเนื้อหาหมวดชาดิกัณฑ์ชูชก ฉบับเมืองชลบุรี เมื่อพิจารณาตาม
ลักษณะเนื้อหาของกัณฑ์ชูชกทั้ง ๑๐ สำนวนแล้ว สามารถแบ่งได้ ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มที่มีสำนวน
โวหารตามพระคาถาบาลี (กลุ่มมาตรฐาน) และกลุ่มที่มีโวหารนอกพระคาถาบาลี (กลุ่มนอกบาลี)
ดังนี้

๔.๑ กลุ่มมาตรฐาน หมายถึง กัณฑ์ชูชกที่มีเนื้อความใกล้เคียงกับพระมหา
เวสสันดรชาดกฉบับของกระทรวงศึกษาธิการ มีเนื้อเรื่องเรียบง่ายไม่ผาดโผน ส่วนใหญ่ดำเนิน
เรื่องตามคาถาบาลี ไม่นิยมการเขียนนอกบาลีมากนัก ใช้ฉันทลักษณ์ยาวเพียงชนิดเดียว
ส่วนการดำเนินเรื่องของกัณฑ์ชูชกในกลุ่มนี้ มีลักษณะกระชับ รวดเร็ว ไม่เยิ่นเย้อ ใช้ถ้อยคำ
โวหารตามธรรมเนียมยาวสำหรับเทศน์

กัณฑ์ชูชกฉบับหอสมุดแห่งชาติ ชลบุรี ที่จัดอยู่ในกลุ่มมาตรฐานนี้มีด้วยกัน ๔
สำนวน ได้แก่ กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๑ (หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๑๐๖/๕), กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๕
(หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕), กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๗ (หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๔)
และกัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๙ (หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕ ข)

^๑ จัว (ปาก) = จัว

^๒ กระดัก = ประดัก, ปฏัก เป็นไม้ที่ฝังเหล็กแหลมข้างปลายสำหรับแทงสัตว์พาหนะ เช่น วัว

^๓ กับเช่า = กับข้าว

^๔ เข้าเฝ้า = ข้าวเฝ้า

พฤติกรรมของตัวละครในกลุ่มมาตรฐานนี้ มักไม่แสดงกิริยาพิลึกพิลั่นแปลกแยกไปจากต้นฉบับคาถาบาลีมากนัก ส่วนใหญ่เป็นไปตามเหตุการณ์ของเรื่องในแต่ละตอน ไม่ก้าวร้าวหรือหยาบคาย เช่น ลักษณะของชูชกนั้น กวีพรรณนาให้เป็นผู้หลักผู้ใหญ่ที่น่านับถือ รู้จักคิด ไม่ใช่ตัวตลกเหมือนกลุ่มนอกบาลี เห็นได้จากตอนที่นางอมิตตดาชู่สารพัน ชูชกก็ไม่ได้แสดงความกลัวจนลนลาน แต่กลับสุขุมรอบคอบ รู้จักพิจารณาพิเคราะห์ก่อนจะกล่าวเจรจาโต้ตอบ ดังนี้

... ภิกขเว ดูกร กัลยาสงฆ์ผู้ทรงศีลวิตก โส พราหมโณ อันว่าชูชก พิตาจารย์โจรกรรมจ้ ครั้นเห็นนางอปีทิดาเดียดดุมุ่นนุหนั้น กระชอกกระชั้น เถึงจะหย่าหาผัวอื่น เฒ่าก็ขัดขึ้นคิดแค้นนัก ครั้นจะหักโหมห้าวหาญ ตีประจาน จะเจ็บยับ ครั้นล้าทัพทางโกรธ นางก็จะโลดแล่นหลบหนี อย่างนั้นจะไปด้วยดี เออกระนี้ก็จะมิสุขทั้งสองข้าง... (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๙ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕ ข)

แม้ว่าเนื้อความในกลุ่มมาตรฐานนี้จะไม่โดดเด่น แต่เมื่อพิจารณาด้านการเลือกใช้ถ้อยคำภาษาแล้ว พบว่ากวีนิยมเล่นคำและเล่นสัมผัสอย่างสละสลวย ทำให้ผู้ฟังได้รับรู้ถึงความไพเราะรื่นหู เช่นตอนชูชกเข้าป่า มีบทพรรณนาธรรมชาติพวกพันธุ์ไม้และสัตว์ต่าง ๆ ไว้ อย่างน่าฟัง ความว่า

... เฒ่าจึงไร้ก้ไปตามรคามีขมัน ตะแกลเดินระดกระดัน จัน ๆ ก ๆ
ระหกระเหิน ข้ามโคกเงินเนินผา บุกแผกแหวกคา เข้าป่าระหง ดงสำโรงดงรัก
สนสักกระสังสารภี ชิงชีเซิงชัน มะหาดเหียงหันเหินวิเศษ ในประเทศเถื่อนแถว
แนวไพร มะเฟือง(มะ)ไฟผาง ยูงยางเหยียดหยัด ระบุระบัดเบื่องบนใบบังสุริยฉัน
อินจันสารพันจะมี เรไรระหังระรือร้องรับ นกกระจาบจับกระจอกจิกพุกษา
นกกระทาโจษขัน นกเขาเข้าเคียงคู่ เขาคู่อี้ก้างกางเขน นกกระเวนเวียนหาคู่
หมู่สัตว์คณานิกรจตุบาท เสือสาสิงหาวาฬแรดควาย กระแตกระต่ายตีนตกใจ
เห็นพราหมณ์จ้งไรโลดโผนโจนหนี เสือแมงหมีมีก้องสนั่น เสือแมงวันปีปโปง
พราหมณ์จ้งไรตกใจโขยงโขยด วิ่งกระดุ้งกระดุ้ง... (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๙ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕ ข)

จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นได้ชัดว่า กลุ่มมาตรฐานนี้รักษาเนื้อความตามพระคาถาบาลีค่อนข้างเคร่งครัด ไม่ได้สะท้อนถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นมากนัก ผู้วิจัยจึงให้ความสำคัญน้อยในบทวิเคราะห์ลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรม แต่จะเน้นวิเคราะห์ทางด้านความไพเราะทางวรรณศิลป์เป็นส่วนใหญ่ ดังจะกล่าวถึงต่อไป

๔.๒ กลุ่มนอกบาลี หมายถึง กัณฑ์ชูชกที่เพิ่มเติมรายละเอียดนอกพระคาถาบาลี เนื้อเรื่องจึงมีความผาดโผนตลกคะนอง เล่นเรื่องนอกบาลีเป็นส่วนใหญ่ โดยมีการแทรกกลอนแหล่หรือแหล่ตลาดไว้ในบางช่วง ทำให้เนื้อเรื่องเต็มไปด้วยความตลกขบขันและสนุกสนานสร้างความพึงพอใจให้ผู้ฟัง

กัณฑ์ชูชกฉบับหอสมุดแห่งชาติ ชลบุรี ที่จัดอยู่ในกลุ่มนอกบาลีนี้มีด้วยกัน ๖ ลำานวน ได้แก่ กัณฑ์ชูชกลำานวนที่ ๒ (หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕), กัณฑ์ชูชกลำานวนที่ ๓ (หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ข), กัณฑ์ชูชกลำานวนที่ ๔ (หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ค), กัณฑ์ชูชกลำานวนที่ ๖ (หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๔๖๗/๕ ก), กัณฑ์ชูชกลำานวนที่ ๘ (หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๖๗๖/๕ ค) และกัณฑ์ชูชกลำานวนที่ ๑๐ (หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๘๖๘/๑)

ลักษณะของกลุ่มนอกบาลีนี้ กวีท้องถิ่นจะเพิ่มเติมรายละเอียดในหลาย ๆ ตอนด้วยกัน เช่น ภูมิหลังและรูปร่างลักษณะชูชก พฤติกรรมการขอทาน บทโอ้อวดต่าง ๆ บทปริภาส ประวัติสุนัขของนายพรวนเจตบุตร หรือบทแหล่ตอนชูชกเข้าป่า เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อเพิ่มความสนุกสนาน

เนื้อความส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องนอกบาลีที่สนุกสนาน บางครั้งถึงขนาดหยาบโลนแทรกมุขตลกของกวีท้องถิ่นลงไปตามความชอบใจของผู้เทศน์เทศน์และผู้ฟัง ซึ่งกวีท้องถิ่นได้ชี้แจงไว้ชัดเจนว่า สาเหตุที่เรื่องราวในกัณฑ์ชูชกนั้นมีความแปลกพิสดารไปกว่ากัณฑ์อื่น ๆ เป็นเพราะกัณฑ์ชูชกมุ่งให้ความตลกเพลินเพลินแก่ผู้ฟังเป็นหลัก ดังได้ระบุไว้ท้ายต้นฉบับว่า

...กัณฑ์ชูชก เหมือนตลกเขหา ถ้านิ่งเสียไม่ว่า จะนินทาตีเตียน ครั้นเล่นนอกบาลี สังฆการีเขาจะเตียน แต่พอสวมที่ปิดเตียน นั้นแล (กัณฑ์ชูชกลำานวนที่ ๓ หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ข)

ฉะนั้น เนื้อความของกัณฑ์ชูชกในกลุ่มนี้จึงไม่ยึดติดอยู่กับพระคาถาภาษาบาลี กวี มักสอดแทรกมุขตลกหรือล้อเลียนเสียดสีสังคมให้สะใจผู้ฟังได้อย่างเต็มที่ ขณะที่ตัวละครจะมีลักษณะเป็นชาวบ้านร้านตลาดอย่างมาก ตัวละครแต่ละตัวจะมีฝีปากจัดจ้าน เจ้าคารม โดยเฉพาะชูชกนั้นเป็นคนที่มีความเฉลียวฉลาด รอบคอบ มีอุปนิสัยเจ้าเล่ห์และปลิ้นปล้อนมาก เช่น ตอนบรรยายพฤติกรรมขอทานของชูชก ความว่า

...การโอโง่งตะแกก็พอดู เป็นเจ้าผู้ข้างขอทาน วิชาการก็ไม่มี แต่การขอตะแกก็ไปทุกอย่าง เที้ยวขอทุกกรอกออกทุกบ้าน ผลาญเอาจนใจ ลักบกเรือเถื่อเอามอญ ปล้อนเอาไทย ใส่เอาแขก แทรกเอาไอลาว กราวเอาเจ๊ก เขกเอาไอล้วน ขวนเอาฝรั่ง รังเอาเขมร ประเคนเอาหลวงซี เที้ยวพิริพไร ไล่ขอทุกคำเข้า... (กัณฑ์ชูชกลำานวนที่ ๑๐ หมายเลขลำดับที่ รย.บ ๘๖๘/๑)

หรือตอนพรรณนาพฤติกรรมของชูชก เมื่อได้ฟังความที่อมิตตดาเล่าว่าเหล่านางพรานมณีถูกคุมด่าที่ท่าน้ำ ชูชกก็เกิดอาการดังนี้

...ตะแกฉวยได้ไม้ลูกชิ้นแผลงฤทธิ์ หลกกันขึ้นเกาหนีตอยุ่กราก ๆ ตั้งทำ
ออกปากขึ้นฉวย จึ่งร้องว่าอีน่าหุยข่มเหงพ่อเล่นได้ เป็นไรก็เป็นไป ฉวยไม้ขึ้นตั้งทำ
ส่งพระเสียงกล้าโมโห เข้าคลานตะกုပ်ตะกั๊บ กระที่บจนตึงหัก หัวปักลงไปได้ถุน
ถกเขม่นมุ่นตุ่นกันเสียให้ครืนเครง ฉวยไม้ขึ้นตั้งทำตีหมาลงดำเก้ง กลับตะโก้งตะก๊ง
ปิ่นขึ้นบันได เป็นไรก็เป็นไป ชักกะไค้ขึ้นดำโกรง ทำเล่นแกใจ ฎิปดประตุเข้าดำโงง
ไธ้ไธ้มาลากโครงเข้าไปปลอบนางเมียวขวัญ ว่าเจ้าหัวไรจุก ๗ ชั้นของผัวแก้ว เป็นเวร
ทำแล้วหนานะแม่ คนมันเห็นว่าพีนี่แกมันจึงดูแคลน... (กัณฑ์ชูชกสำนวนที่ ๓
หมายเลขลำดับที่ ขบ.บ ๒๗๔/๕ ข)

นอกจากตัวละครจะแสดงพฤติกรรมในเชิงขบขันแล้ว ยังมีพฤติกรรมที่แสดงถึงความ
เป็นคนร้ายกาจ ไม่สำรวม ลักษณะการพูดจาที่ฉะฉาน ซึ่งถูกใจทั้งผู้เทศน์และผู้ฟังอย่างยิ่ง เช่น
นางอมิตตดา เมื่อตอนที่ชูชกพูดจาป้ายเปียง ไม่ยอมที่จะออกไปหาทาสทาสามาให้นางใช้ นาง
อมิตตดาจึงพูดจาข่มขู่ต่อว่าชูชกด้วยถ้อยคำที่รุนแรง คำพูดของนางอมิตตดามีสารพัน เช่นว่านาง
จะมีชู้ จะเที่ยวเตร่ จะเล่นยืมหัว ฯลฯ กวีท้องถิ่นชลบุรีสร้างภาพลักษณ์ของนางอมิตตดาให้เป็น
หญิงที่ร้ายกาจมากที่สุด หากเมื่อพิจารณาด้านการใช้ภาษาของกลุ่มนี้ พบว่ากวีนิยมใช้ภาษา
พูดที่ค่อนข้างรุนแรง เป็นคำชาวบ้านร้านตลาดแท้ ๆ จึงอาจมองว่าเป็นคำไม่สุภาพ แต่ทั้งนี้ก็เป็น
ถ้อยคำที่ใช้พูดกันจริงในชีวิตประจำวัน ซึ่งบางตอนแฝงถ้อยคำที่มีความหมายในลักษณะสองแง่
สองมุมอีกส่วนหนึ่งด้วย

กล่าวโดยสรุปแล้ว เนื้อความของกัณฑ์ชูชกในกลุ่มนอกบาลีนี้ กวีต้องการสื่อให้เห็น
ภาพที่ตลกขบขัน การพรรณนาเหตุการณ์ต่าง ๆ จึงก่อให้เกิดความคึกคักสนุกสนาน แสดงตัวตน
ของกวีท้องถิ่นได้อย่างเด่นชัด นอกจากนี้มหาชาติฉบับท้องถิ่นชลบุรี ยังเป็นความภาคภูมิใจที่
แสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาของกวีท้องถิ่นภาคตะวันออกอีกทางหนึ่งด้วย

° กะไค (ปาก) = บันได